

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгепээн

№ 27 (16801)

2004 чылдың
ФЕВРАЛЬ 26,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 19.00.
Садар өртээ 3 рубль.

Россия Федерациязының Президентизи В.Путин Чазакты халаар дугайында шиитпирни хүлээп алган

Россияның хүндүлүг
хамааттары!

Россияның Конституциязының 117 чүүлүгү дүүштүр Чазакты халаар дугайында шиитпирни хүлээп алдым.

Бо шиитпир ажылын ортумак деп санап турарым Чазактың ол составының ажыл-чорудулгазын үнелээн түңнелдер-биле холбашпаан.

2004 чылдың март 14-түн соонда чурттуң хөгжүлдесинин угланышкыны кандыг болурул деп айтырыгга бодумнуң туржумну база катап илередир күзелден айтырыг ынчаар тургустунуп келген.

Россияның Президентизи албан-дужаалга сонгуттурупсума, күүсекчи дээди органың составының талазы-биле саналды Россияның хамааттары билген турар ужурлук деп санаар мен.

Күрүне болгаш социал-экономика бүгү-ле чаартылгаларның бурунгаарлаашкыны Чазактан улуг хамаарылгалыг болгай. Ынчангаш сонгулда кампания-

зының доостурун манавайн, бистиң чурттувустуң моон соңгааргы хөгжүлдеси дээш харысалганы бодунга алыр ужурлук күрүне эрге-чагырга-зының күүсекчи дээди органының составын бо дораан дыңнадырын шын деп санап турар мен. Чазакты чогуур үезинде тургузуп алыры федералдыг күүсекчи эрге-чагырга-зының структуразына тодаргай эвес чүүлдерден чайлаар, ындыг болганда, күрүне аппарата-зының ажылгырын деткир, ооң иштинде эгелээн административтиг реформаларны кириштир чаартылгаларның темпизин камгалаар арганы бээр.

Россия Федерациязының Конституциязының 111 чүүлүгү дүүштүр Россияның Чазаның Даргазының кандидатуразын Күрүне Думазынче көдүргөн хуусаада кирир бодалдыг мен.

Томуйлаан соонда, неделя ишти хуусаада Чазак Даргазы федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органның чазак

структуразының талазы-биле саналын меңээ кирир ужурлук. Ооң-биле кады Чазактың амгы составына боттарының ажыл-албан хүлээлгезин Россия Федерациязының чаа Чазак тургустунгужеге чедир күүседирин дагып тур мен.

КУШТУГ ПОЛИТИКТИГ БАЗЫМ

Россияның Президентизи В.В.Путин РФ-тиң Чазак халаар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Бо хенертен болган чугула болуушкуну канчаар үнелеп турарына тайылбыр бээрин Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактан бистиң корреспондентивис дилээн. Шериг-оол Дизижикивичиниң чугаалааны болза:

—Бо дээрге кым-даа манаваан хенертен үндүргөн шиитпир болган. Президент күрүнени удуртуп-баштап турар кижилер болганда, Конституцияда айтылганын езугаар Чазакты халаар бүрүн эргези бар деп, эгезинде ол айтыркан. Чурт иштинде политиктиг, социал-экономика байддалды ханы өөренип көргөн соонда, мындыг шиитпир хүлээп алдым. Бо дээрге Владимир Владимировичиниң күштүг политиктиг базамы, ол чогулчалыг болган, чуртка административтиг реформаны таарымчалыг ботандыраарына, экономиканы хөгжүдериниң айтырыгларын

болгур-чогууру-биле шиитпирлээринге улуг идигни бээр деп үнелээр-дир мен. Оон ангыда Президент сонгулдаларына чүгле бодунуң кандидатуразын салып турар эвес, келир чылдарда кады ажылдаар командазының составын база кирип турар. Ол чорук сонгукчуларның сонургалын улгаттырар дээрзи чугаажок.

Чазак 2003 чылда чүгээр ажылдаан, ону халаанында кижилер сестир хире чүве чок. Чазак Даргазының хүлээлгезин күүседир-биле томуйлаткан Виктор Христенконун удуртулгазы-биле Чазак бодунуң хүлээлгезин күүсе-

дириң уламчылаар. Виктор Христенко дээрге экономика, саң-хөө талазы-биле теоретиктиг билии шыырак, федералдыг төпке болгаш девискээрлерге үре-түннелдиг ажылдаан арга-дуржулгазы улуг ажылдакчы болур. Чазак Баштыңының албан-хүлээлгезин күүседип шыдаар кижиниң бирээзи ол. Оон ангыда Чазак Даргазының оралакчызының, Саң-хөө яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Алексей Кудрин чурттуң экономика-зын, саң-хөөзүн экижидер дээш хөй ажылды кылган, кылып турар. Чазакты удуртуп болур арга-шинектиг кижилер. Мен бодаарымга, Чазакка ажылдап турган ооң ажыл-чорудулгазының эки болгаш багай талаларын билер кижиге Чазак Даргаладыр болза таарымчалыг деп бодаар мен деп, түңнелинде Шериг-оол Дизижикивич чугаалаан.

БЕДИК ШАҢНАП-БИЛЕ

Хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чүрүмнү быжыглаарына кирирген үлүү база хөй чылдарда ак сеткилдиң ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2004 чылдың февраль 18-те № 41 Чарлыын езугаар Россияның Юстиция яамызының Тыва Республикада Кеземчелер күүселдесиниң эргелелиниң № 1 истелге изоляторунуң начальниги Виктор Ховалыгович АНАЙ-ООЛДУ Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

БАЗА КАТАП ДЫҢНАТТЫВЫС

2004 чылдың февраль 17-де үнген № 22 “Шынга” дөргүл-төрөл, эш-өөрүгү солунга байыр чедирери телебирлиг болурунун дугайында тайылбырны кылган бис. Ындыг-даа болза ам-даа телебир чок байыр чедирешишкениниң редакцияга кээри үргүлчүлүшү.

Ынчангаш номчукчуларга база катап дыңнадырывыс болза: чарлалдар, байыр чедирешишкенини телебирлиг, солунунуң бухгалтериязына тускай көрдүнгөн тарифтер езугаар санаашкын кылдынган соонда, оларны чырыкче парлап үндүрер. Чүгле амгы үеде шериг албанын эрттирип турарларның база республикадан дашкаар өөредилге черлеринде өөренип турар сургуулдарның байыр чедирешишкенини халас парлаар.

ЧАГАА КИЛДИЗИ.

Байыр чедирешишкени

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шериг-оол Ооржактың адынга Ада-чурттуң камгалакчыларының хүнү-биле байыр чедирешишкени келгилээ. Ооң аразында Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путинниң байыр чедирешишкени база бар. Ону моон адаанда парладывыс.

«Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич! Ада-чурттуң камгалакчыларының хүнү-биле Силерге байыр чедирери меңээ хөлчок-ла өөрүнчүг-дүр.

Алдарлыг болгаш эрес-дидим чорук, Төрээн чуртка шынчы база маадырлыг бараан болушкун бүгү-ле үелерде россияжи шериг херээниң эң чугула үнелиг чүүлдери болуп келген болгаш болуп артпышаан. Бөгүнде-даа

Ада-чурттуң оолдары күрүнениң тайбынның эрге-ажыктарының болгаш хамааттарының чагай кежиниң камгалалында турар.

Россияның чечектелишкенинче, ооң ат-алдарын көдүреринче угланган ажыл-чорудулгага Силерге чедирешишкенини күзедим.

Россия Федерациязының Президентизи В.ПУТИН.

Ындыг янзылыг байыр чедирешишкенини РФ-тиң Президентизиниң Администрациязының Удуртукчузу Д.Медведевтен, федералдыг яамыларның болгаш ведомстволарның удуртукчуларындан, РФ-тиң Федералдыг Хуралының депутаттарындан, РФ-тиң регионнарының удуртукчуларындан, Индияның Москвада элчини Кришнан Рагхунатхтан келгилээ.

ЧЕЧЕКТЕР САЛЫШКЫНЫ

Февраль 23-те, Ада-чурт камгалакчыларының хүнүнде, Кызылда национал парк аксында тураскаалга республиканың шериг комиссариатының ажыл-

дакчылары болгаш кызыгаар отрядының шериг албанын кижилери чанчыл болган чечектер салыр езуну байырлыг байдалга эрттирген.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Чагаалар аразындан

ШЫЛАНЧЫГ, БЕРГЕЗИН ААР

Чадаана банкызындан уруглар пособиенге справка кылдыртып алыр дээш пенсияның эртен чылгы үш ай акша түнүн алыр сорулга-биле 9 шактан эгелеп ээлчегте тургаш, 12 шакта барып алдым.

Маңаа чөптүг эвес эпчөк чүүлдү кожунунуң ангы-ангы суурларындан келген кижилер эскердивис. Банкының ажылдакчылары таныыр улусун ээлчег чок эрттирер, ооң соонда маргыш, аас-дыл үндүрер улус болду. Бир справка дээш 3 рубль төлээр. Ону бижиттирип, Чадаана кирер дээш чон түрөп, шүүдеп турар.

Чонну шүүдетпейн, бо айты-

Дадар-оол САТ.

Бажың-Алаак суур.

2004 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 14 - РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ СОҢГУЛДАЛАР ХҮНҮ

Хүндүлүг соңгукчулар!

Соңгукчулар даңзызында адын кириген соңгукчу ол хүн бадылаашкындар кылыр соңгулда участогунга кээп шыдавас апарза, (албан командировказы, шөлээ болгаш өске-даа чылдагааннар-биле) чогуур девискээр соңгулда комиссиязындан 2004 чылдың январь 28-тен февраль 17-ге чедир азы чогуур участок соңгулда комиссиязындан 2004 чылдың февраль 18-тен март 13-ке чедир үеде бадыткал шынзылгазын алгаш, бадылаашкын болур хүнде турары соңгулда участогунга баргаш, бадылап болур.

Девискээр (участок) соңгулда комиссиязы соңгукчунуң бижимел билдиришкенинге үндөйлөш, аңаа бадыткал шынзылгазының херек апарган уылдааганын айыткаш, бадыткал шынзылгазын соңгукчунуң бодунга азы оң төлөзүңгө нотариус бүүрүткен шынзылганы тыпсыр. Шынзылганы стационар эмнелге-профилактиктиг албан чериниң администрациязы (бир эвес соңгукчу ол албан черинде эмнедип турар болза), ол ышкаш каразыттырып азы буруудаттырып турар кижиниң турар албан чериниң администрациязы (бир эвес соңгукчу ол албан черинде каразыттыргаш азы буруудаттыргаш турар болза) ыңдыг шынзылганы тыпсып болур.

Соңгукчу кижин бадылаашкындар хүндө быжыггал шынзылгазын көргүзөргө, соңгулда участогунда соңгукчулар даңзызынга кирир. («Россия Федерациязының Президент соңгулдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 68 чүүлүнүн 2, 3, 7 пункттары).

Соңгукчулар даңзызында кириген соңгукчуларга соң-

гулда бюллетеньнерин паспортун азы хамаатының паспортун солууру документини көргүзөргө бээр, а бир эвес соңгукчу бадыткал шынзылга-биле соңгуур дээн болза, бадыткал шынзылгазын көргүзөргө, бюллетеньни бээр. («Россия Федерациязының Президент соңгулдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 69 чүүлүнүн 6 пунктузу).

Хамаатының паспортун солууру документ—күрүнениң төлөзөткөн органы тыпсыр, хамаатыны бадыткаар документ болур. Россия Федерациязының девискээринге Россия Федерациязының хамаатыларынга хамааржыр ыңдыг документилер болза:

шериг биледи, шериг билединиң орунунга бээр тур шынзылга (шериг албаны эрттирип турар кижилерге);

Россия Федерациязының хамаатынын бадыткап турар тур шынзылга (2П хевир), ону Россия Федерациязының Чазаның бадылаары чурум езугаар паспорт кылдырар үеде бээр;

Россия Федерациязындан үнүп чоруур азы Россия Федерациязынга кээр чурумну таарыштырып турар Федералдыг хоойлуга дүүштүр Россия Федерациязының хамаатынын бадыткап турар документ (Россия Федерациязының девискээринден дашкаар доктаамал чурттап турар кижилерге);

далайжының паспорту (далайжының хууда шынзылгазы). («Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунуң 69 чүүлүнүн 1 пунктузу).

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ**

ЧАЗАГЛАРЖЕ КӨШКЕН

Мөңгүн-Тайга кожуунуң күрүнениң "Малчын" унитарлык бүдүрүлгезинин 2 кодан хокукштаг девискээринде оџсигенин ховартап баксырааны-биле элекке чазакларже көжер ужура таварышкан. Ам-даа 2 сүрүг сарлыкты чазакже көжүрерин планнап турар. Ынчангаш чедер черлерниң оруктарын аштап-арыглаары-биле улуг шефти организаптап турар. Амгы үеде ук ажил-агыйда мал чемнеринден 123 тонна сиген, 110 тонна ногаан масса, 3 тонна чарба, сула бар база малчыннарны 2 суг сөөртүр машина хандырып уттар.

"Мөген-Бүрөн" КУБ-та мооң мурнунда мал бажынга хорамча болуп турган 2 сүрүг сарлык коданы, КУБ "Кашпалдан" 2 кодан, малдың чаш төлүнде бо чылдың кыштаглаашкынында берге байдалдарның тургус-

тунганы-биле 2 кодан хой база одарда чуга харлык чазак черлерже көшкөн. Ынчангаш ажил-агының удрутлуказы төрөөн чаш мал төлүн онча-менди камгалап арттырар дээш көдээ ажил-агы эртемниг специалистерден тургустунган дежурныйлаашкынны организаптап, коданнарже мал чемнериниң чогуур хереглелин чедирип турар.

Кожуунуң аңныр эргелелин ажилдакчылары чогуур хемчеглерни ап, бөрүлерниң болганчок мал тударынга эптиг черлеринде хоран холумактыг бүдүмелдерни чажып турбуже; ук ажил-агының 47 шээр малын, 6 мыйыстыг бода малын бөрү туткан. Мөген-бүрөнчилерниң мал чеминиң курлавырында ам дээрезинде 100 тонна сиген, 14 тонна саваң, 15 тонна чарба бар.

Бистиң корр.

Кожууннар болгаш чурттакчылыг черлер аразынга хөй-ниитиниң үлегерлиг корум-чуруму болгаш кадык-чаагай амыдырал дээш республика көрүлде-конкурузун эрттирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай, 2004 чылдың февраль 18, № 199

ТАР-ның Россия Федерациязының составынче эки тура-биле каттыжып киргениниң 60 чылын база Тыва Республиканың найысылталы Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чыл оюн байырлаары-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Кожууннар, чурттакчылыг черлер аразында ТАР-ның Россия Федерациязының составынче эки тура-биле каттыжып киргениниң 60 чылынга база Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чылынга тураскааткан хөй-ниитиниң үлегерлиг корум-чуруму болгаш кадык-чаагай амыдырал дээш республика көрүлде-конкурузун (оон ыңай — конкурс) 2004 чылдың февраль 20-ден август 20-ге чедир эрттирер.

2. Конкурс эрттирериниң дугайында дүрүмнү болгаш ону эрттирериниң база түннелдерин үндүрериниң талазы-биле оргкомитеттин составын бадылаар.

3. Яамылар болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның, республиканың кожууннарының, хоорайлар, суурларның тус чер бот-башкарылга органның удуртукчуларынга конкурска идепкейлиг киржилгени хандырыларын сүмелээр.

4. Конкурстун киржикчилерин шаңнаарынга: Саң-хөө яамызы (Баян), Экономика яамызы (Сапова) 2004 чылда республиканың инвестиция программаның "Транспорт садып алырынга көрдүн-

**Тыва Республиканың Чазаның Даргазы
Ш.ООРЖАК.**

ЧАЗАК ОТЧЕДУ ЧҮГЕ ХЕРЕГИЛ?

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В.Брокерттен Чазак Отчедунга хамаарышкан айтырыгларны бистиң корреспондентивис салган.

— Тыва Республиканың Конституциясында Чазак чонга отчедун бээрин биживээ, ыңчаарга Чазак Отчедун чонга бээр чүге херегил, Александр Владимирович?

— 1993 чылда хүлээп алган Тываның кол хоойлузунда Чазак Отчедун чонга бээрин айтыркан турган, Тыва Республиканың амгы чаа Конституциясында ол дугайында айтырпаан. Ынчангаш даа Чазак чонга отчедун бээр албан деп санал турар бис. Чүге?

Бирээде, Чазактың ажилдакчылары республиканың хоорайларына, суурларына, бүдүрүлгелеринге, организацияларына баргаш, чоннуң ажил, амыдыралы-биле таныжар, боттарының ажил-чорудулгазының түннелдери чурттакчы чоннуң херек кырында амыдыралына кандыг салдарны чедирип турарын көөр ужурлуг. Мону күрүне албан-хаакчыларына шылгалда деп чугаалап болур, чурттакчы чоннуң, күш-ажылчы коллективтерниң мурнунга чүве чугаалаары дээрге-ле тодаргай кылган ажил-херекти негээр болгай.

Ийде, Тыва Республиканың Чазак Даргазының айыткалын белеткеп турарын билер болгай силер, Чазак Отчедунуң сорулгалары болза аңаа тодаргай айтыкчы болур. Оон аңгыда республиканың чурттакчыларындан тодаргай шүгүмчүлөдүг саналдарны болгаш сүмелерни бо чылын экономика болгаш социал политика талазы-биле кылыр ажилдарга немелделерни, эдилгелерни кирирери-биле алыр, ол бистиң шын утланышкын-биле чоруп ораарысты айтыр.

— Чазактан барган даргалар коллективтерге ужуражылгалар эрттирип тургаш, таарымча чок, чөптүг эвес, дорт адрес езугаар эвес шүгүмчүлөдүг ховар эвес дыннап турар болгай.

— Ыржым кабинеттерге бодаарга, амыдыралдың агымы сыр өске деп чүвени бо чугаалап турар-дыр. Санал берген, шүгүмчүлөдүг кылган кижилерге оларны чугаалап, салып турар негелде-хомудалдары муниципалитетке, суму чагыргазына, Чазакка азы федералдыг органныга хамааржыры демей-ле.

Олар КАИ-ге машиназын бүрүткөдип шыдаваанын, паспорт албаанының чылдагаанын, энергетикага хамаарышкан бергедээн айтырыгларын болгаш өске-даа чүүлдерге хамаарышкан саналдарны, шүгүмчүлөдүг кылып турар. Чазак Отчедунга хамаарышкан мындыг саналдарның, сүмелерниң анализин кылгаш, оларны кым харылаарын, күүседирин Чазак тодарып турар. Ынчангаш оларны амыдыралга боттандыраар органныга даалгаларны берип, дилеглерни кирип келген. 2002 чылда Чазак Отчедун берген соонда, 476 ыңдыг саналдарны, сүмелерни хүлээп алган, оларның иштинден 211-ин күүсеткен, 205-ин (күүседиринге хуусаа херек) амыдыралга боттандыраар хемчеглерни ап турар.

— Чазак шак ыңдыг аар чүктешкиге канчап шыдажып турарыл, бүгү республиканы эргий кезири-дир, улустун чугаазын кичээнегилги дыннаар, бижиир, өске айтырыгларже ханылаар, кандыг-бир хүлээлге алыр.

— 2003 чылда Чазак Отчедун таньштырары-биле 18 ажилчын бөлүктү тургускан, оң составынга бүгү яамыларның, ведомстволарның төлээлери 182 кижикирген. Олар бир неделаның дургузунда 136 чурттакчылыг суурлары кезээ, кожуун төвү, суур бүрүзүңгө, орта немештир улуг-улуг организацияларга ужуражылгаларны, хамаатыларның хуралдарын эрттирген. Чагыргаларның коллегия хуралдарына Чазак Отчедун таньштырганының түннелдерин үндүрген, чоннуң берген саналдарына, шүгүмчүлөдүг үндөйлөш, хемчеглерни ажилдап кылгаш бадылаар. Ынчангаш Чазактың сорулганы — кижин бүрүзүнүң саналын дыннааш, аңаа хамаарыштыр хемчегни алыры болур.

— Мындыг ужуражылгаларның түннелинде кижилерниң амыдыралы экижээ, хөглүг болу берген деп чугаалап болур бе? Чазак бодунуң ажилын канчаар үнелеп турарыл? Мурнунда чылдар-

ген" кезээден "УАЗ" маркалыг 3 автомашина садып алырынга акша-хөргөни үндүрер.

Саң-хөө яамызы (Баян) Тыва Республиканың Күүседикчи болгаш төлөзөкчи эрге-чагырга органның материал-техниктиг хандырылганының талазы-биле күрүне эргелелинге 390 муң түнүг акша-хөргөни ук күрүне эргелелин акшаландырышкынындан үндүрер.

5. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

6. Доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчыларының хүлээлгезин күүседип турар В.О.Тарыма, Е.К.Матвеева оларга дагыр.

дан айтырыглар өскерилген бе?

— Ажилдың үнелели салдырган айтырыглардан хамааржыр. Бир эвес эрткен чылдарда шалың, пособие дугайында, азы социал айтырыглар кол черни ээлеп турган болза, ам көдээ ажил-агыны, үлетпүрнү хөгжүдериниң, чонну ажилга хаара тударының айтырыгларын чон салып, оларны амыдыралга канчаар боттандыраарын саналдап турары өөрүнчүг. Оон аңгыда шийтирилээри нарын айтырыглар база бар, оларга мал оору, хлеб өртээ хамааржыр. Ниитизи-биле республиканың чурттакчылыг суур бүрүзүңгө болган ужу-

• Чазак кежигүнү-биле интервью •

ражылгаларга чон Чазактың ажилын "эки" азы "чүгээр" деп үнелээн. Чамдык черлерге "кончуг эки" деп үнелелдерни база берген.

— Хөй шүгүмчүлөдүг таварышкан эң-не кошкак ажилдыг участок, адыр бар бе, Александр Владимирович?

— Тыва Коммунаргоноң ажилын эде көрүп реформалаанындан, оң салбыры Хову-Аксына, ында ЧЭТ-ке чыгычырык өртээниң өскени, ук черниң чурттакчылары элээн бергелерге таварышкан. Хлеб өртээниң өскенинде шынгы айтырыг көдүрлүп келген. Ол ышкаш часкы хову ажилдарына белеткелче кижилер кичээнегилни салып турар болу берген. Үрезинер, кывар-чаар материалдар четчир бе, техника белең бе деп чүглө көдээ ишчилер эвес, ында ажилдавайн турар-даа улус айтырып турар болу берген. Чүге дээрге көдээде чоннуң амыдыралы экижил, кижин бүрүзү ажилга хаара туттунар болза, арагалаашкын, кем-херек үлгедишкени эвээжеп кызырлыр, чоннуң орулганы өзөр, амыдыралы экижири. Арага аймаан хоойлу-дүрүм езугаар эвес садыглап турар айтырыгны шийтирилээри нарын, ону чурумчудары Иштики херектер яамызынга хамааржыр.

— Айтырыгларга чогуур харыяларны бергениңер дээш четтирдис, Александр Владимирович.

Отчет-биле таныштырылган

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ТУДУШ

Республиканың 2003 чылда социал-экономикага хөгжүлдүзүңү дугайында Чазак Отчеду-биле таныштырылган Барыш-Хемчик кожуунга февраль 12-14 хүннеринде болуп эрткен. Ол талазы-биле ажылчын бөлүктү Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды А.Т. Конгар удуртуп чораан. Ужуражылгалар тос сумуга эрткен. Ажыл-херекчи чугаа, санал-онал солчулгаларын түңнели-биле кожунун чурттагыч чонунун хөй кезини ТР-ниң Чазак-ның эрткен чылда ажыл-чорудулганын “эки” деп үнелээн. Отчет сайгарылганын үезинде чон кандыг-кандыг айтырылгаларже кичээнге салып турганын бистиң корреспондентивис ажылчын бөлүктү удуртуп чораан А.Т.Конгардан сонургаан.

Республиканың социал-экономикага адырынын күш кирип, быжыгып кел чыдарын санал бергендер демдегеп тура, оң салдары амыдыралда илереп турар дээрзин чугаалап турганнар. Ылаңгыя көдээ ажыл-агыйда эки талаже өскөрүлүшкүндө бар. Күрүне-даа адырында, хуу-даа кижилерде эът болгаш дүк рыногунун быжыгып кел чыдары — мал, чер ажылын улам хөгжүдөр херекке идегелди берип турарын санал бергендер демдеглээн.

Кандыг күзээшкүндө барыл? Сумуларга эрткен ужуражылгаларга санал бергендер көдээ черде чугула айтырылгаларның бирээзи — өстүрүп, ажаап алганы көдээ ажыл-агый продуктуларын, чижээ, картофельди, эътти, дүктү ону садып алыр дээш кээп турар улуска көңүс чик өртекке дужааптар ужурга таваржы бээрин хараадал-биле чугаалап турганнар. Ол продукцияны тускай төпчүткөн хүлээп алыр пунктуларга дужаар болза, чурттагыч чон бараанын рынок өртектеринге сайгарып алыр аргалыг боор. Комбайн-техника садып алыр чээли дилеп турарлар база бар. Чер ажылынга хамаарыштыр чугаа чоруп турда, суггарылга системаларының септелгезин болгаш черниң беримчелини чедип алырын экижидер хемчеглерни уламчылаарын күзөөн саналдар кирген.

База бир чугула айтырыг — хлеб өртээ, оң ескени. Тывага тараа рыногун сайзыраңгайыдар, аңаа үндөзүлөп, хлеб-биле бот-хандырылганы чедип алыр, ынчангаш хлеб өртөөңгө күрүне контролон тургузарының дугайында чугаалааннар.

Кожуунда кылдырган ажылдар эвээш эвес. Чижээ, Эрги-Барлык суурда школа, “Ак” милиция постузу ажылгалап кирген. Барлык суурда Культура бажыңы чаартыңган, “Херел” кино театрын аныктарга чогаадылга төвү кылдыр эде тургускан.

Оруктар, социал объектилер тудуун, оларның септелгезин уламчылаарын, харылзаанын шынарын экижидип, телефоннар санын көвүдөдирин күзөөн саналдар бар. 35 өг-бүлө “Көдээниң 2010 чылга чедир хөгжүлдүзү”, 3 өг-бүлө “2002-2010 чылдарга чедир анык өг-бүлөлөрни чурттаар оран-сава-биле хандыраары” деп тускай сорулгалыг федералдыг программага киришкеш, чуртталга байдалын экижиткен. Чурттаар оран-сава-биле хандырылга айтырында ниитизи-биле бурунгаарлаашкын бар, ынчал-

зажок ипотека системазын сайзыраңгайжытпышаан, ону чедимчелиг ажылдап тургаш, бажың-балгат-биле хандырылганың болдунар өске-даа арга-хевирлерин ажылгаарын саналдаан күзөөшкүндө бар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар болгаш хамаатыларның айыыл чок чоруун хандыраар айтырыг база тургустунуп турган. Хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарның саны Кызыл-Мажалыкта, Барлык, Аксы-Барлык, Шекпээр, Бижиктиг-Хая суурларда өзүлдеди. Ону айтып тура, тургустунуп келген айтырылгаларны Аяңгаты суурда ында суму чагыргазы биле чурттагычлар демнежи, чогулчалыг кылдыр кады шиитпирлеп ап турарының арга-дуржулгазы өөредиглиг дээрзин өскөлөргө үлегер кылдыр демдеглээри чугула. Демниг ажылдың түңнели-биле эзиртир суксуннар садып турган “адрестерни” хагган.

Чурттагыч чонунун социал камгалалынга хамаарыштыр саналдарга күш-ажылдың хоочуннарының автотранспортка аргыштырылганын чигелделер айтырып тургустунуп турган.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажыл-чорудулганы идепкейжээ, агитквартираларның ажылы үени-биле чаа угланышкынны алган. Өг-бүлө бүрүзү огодутуг болурунун айтырынын чер-черде улун кичээңгейни угландырган. Өг-бүлөгө уругдарыг кижизидилгезиниң айтырынга адаларның киржилгезин, дорт салдарын бедидерин сумуларда сөөлүг үеде дыка чугулап көрүп турар. Оң-биле кады хоочуннарың болгаш аныктарың хөй-ниити каттыжышкыннарының ажыл-чорудулганын деткирин чугулап турар.

Уругларның дыштанылганы республика лагерлериниң баазында чорудуп турар. Алаш хемниң чоогунга уругларның дыштанылга лагерин аядар санал кирген. Онзагай бойдус-чурумалдыг ол черлерге, уруглар төрөөн булуңундан ырак чорбайн, аңаа дыштанып алыр аргалыг апаар. Ол айтырыг бир эвес шиитпирлеттине бээр болза, ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржактың №1 Чарлының күсүлдөзүңгө дорт хамаарылгалыг болур дээрзин санал бергендер демдеглээн.

Ужуражылгаларга пособие хандырылганын, субсидия студентилер стипендиязынга болгаш өске чүүлдерге хамаарыштыр салдырган айтырылгаларга чон харылыларны алган.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХЕРЭЭЖЕННЕР ХҮНҮНГЕ

Тыва Республиканың Чазак делегейниң Херээженнер хүнү — Март 8-ти байырлаарыңа холбаштыр № 170 доктаалды 2004 чылдың февраль 10-да хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазак делегейниң Херээженнер хүнү — Март 8-ти байырлаарыңа белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле республиканың оргкомитетиниң составын, Март 8-ти байырлаарының талазы-биле организастыг хемчеглерниң чижек планын бадьлаан.

Делегейниң Херээженнер хүнү — Март 8-ке тураскааткан спортчу-массалыг болгаш аныктар хемчеглериниң планын республиканың оргкомитетинге кириерин ТР-ниң Күш-культураны, спортту хөгжүдөриниң болгаш аныктар политиказының

талазы-биле яамыга дааскан.

Байырлалдың массалыг хемчеглери бооп турар үеде хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарың ИХЯ-га дааскан.

Делегейниң Херээженнер хүнүн демдеглээри-биле аңаа тураскааткан байырлыг хуралдарны эрттирерин (март 5, 6-да) Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар болгаш кожуннар чагыргаларыңа сүмелээн.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАА СҮЛДЕЗИ

«Тыва Республиканың күрүне Сүлдөзүңгө дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга чугаалажып көөрү-биле кириер дугайында № 181 доктаалды Тыва

Республиканың Чазак 2004 чылдың февраль 10-да хүлээп алган.

Тыва Республиканың күрүне символдарының айтырылгаларын хоойлужудулга езугаар таарыштырар сорулга-биле Тыва Республиканың Конституциязының 16 чүүлүн удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Чазак «Тыва Республиканың күрүне Сүлдөзүңгө дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга чугаалажып көөрү-биле кириер.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга бо айтырыгны чугаалажып көөрүңгө ТР-ниң Чазак-ның Аппаратының удуртукчузу — ТР-ниң сайыды Д.С.-Б. Яндакты төлээ кылдыр томуйлаан.

ДАМЧЫДЫЛГА МЕГЕЛЕТТИНЕ БЕРГЕН

Чазак Отчедунун сайгарылганын үезинде чөңгээлиг күткүшкүндө үнүп турарында онзагай чүве чок. Кандыг-даа чүвени каратарың бодаар кижилер кайы көвей болгай. Олар боттарының хууда кандыг-бир айтырыңга чедимче чок болганын аяап-биле өскөлөрни буруудыр чаңчылы-биле ылаңгыя чазак-чагыргаларны ала кара-биле көрбөс. Ону бис чеже көрбөдөвүс дээр. Ындыг кижилер “кежик чок халышкылар” болуп алгаш, бир черге мөөңнели бергилээр.

Ылаңгыя ыңдылгарың “отряды” Кызыл хоорайда кезек сарыг солуннар редакцияларың артында мөөңөжип турар. “Информ плюс” деп солунда телефон дамчыштыр айтышкыннар чорудуп турар Алла Форд дээрзи ук материалдарында Чазакка удур ылап-биле чөңгээлиг чүүлдерни үндүрүп турар. Эске-даа материалдарда Чазакче халдаашкыннар эндерик. Ол ышкаш “Риск информ” деп солунда материалдар чүгле чөңгээден бүткен. Боттарың кандыг болдур бис, долгандыр турар делегей база шак-ла ынчаар көстүр. Каразымаар сагышка бүрүткөн болзувүссө, бүгү чүве кара кылдыр сагыңдырар, а ак сагыштыг, эртенги хүнүңгө бүзүрелдиг кижиге амыдырал аас-кежик болур.

Чазактың кылдырган ажылдарында четпестер барын бар болбайн аан. Ону аңаа кижилер арга-сүмө кылдыр чугаалап, кандыг чүүлдерже кичээңгей салырын саналдап турарлар. Бо хүннерде Чазак Отчедунга хамаарыштыр хурал-суглаалар чер-черлерде эртип турар. Оң

бир чижээңгө Кызыл кожунга эрткен сайгарылганы хамаарыштырып болур. Ону “Тыва” телеканалга чырыткан корреспондентилер шыңга дүүшпес кылдыр кылган. Олар Чазак Отчедун эрттирер дээш келген харысалгалыг кижилерни бир шак озалдап келген деп дамчыткан. Каа-Хем суурнуң суму чагыргазының даргазы Т.А. Сандакованың биске чугаалааны-биле алырга, кандыг-даа озалдаашкын турбаан.

Ук дамчыдылганы белеткээр журналист Каа-Хем сумунун чурттагычлары Чазак отчедунга “2” салыр деп турган деп чугаазы база меге болган. Херек кырында олар Чазактың эрткен чылда кылган ажылдарың “ортумак” деп үнелээн. Ону чышкы киришкен кижилер болгаш хуралдың протоколу бадьткап турар. Ол ышкаш “Чазак чүвү-даа кылбаан” дээн уткалыг “буруудадьышкыннар” чышкы үнүп турган деп дамчытканы база шыңга дүүшпес болган. Ол дамчыдылганы көргөн соонда, чышкы киржикчилери суму чагыргазыңче телефоннап, “Чазакка кажан буруудадьышкын берип турган улус бис?” деп килеңгээшкын илереткеннер.

Улустуң бичи-даа берген шүгүмчүлелин “буруудадьышкын”-биле солугуру шың эвес. Шупту-ла чүве кылаң-тас турбас болгай. Ажылды кылып турар үеде көрдүмзүн болгаш манаттыңмаан чүүлдер бо-ла туруп кээп болур. Чедир көрбөөн болгаш четпес кылдырган чүүлдерни чугаалаар апаар. Ында кандыг криминал бар деп. Чамдык кижилер ийи-чаңгыс чырык өжүп турган болза, ону

“электри шуут чок турган” деп чугаалаар. Кижиге бүрүзү аңгы-аңгы болгай, ону үстүңдө чугааладывис. Бир кижиге чүвени арай хөөреді аарак халыдып чугаалаар, өскези ол-ла чүвени херекке-даа албас. Ол дээрже кижиге бүрүзү аңгы-аңгы көрүштүт, аңгы-аңгы сагыш хайнышкынныг, эмоциялыг дээрзин илередип турар. Амыдыралга эскиттер канчап черле турбас бооруп. Шупту чүве кылаң-тас болур болза, ол харын-даа орта эвес апаргай-ла.

Ынчангаш “Тыва” телеканалдың февраль 12-13 хүннеринде Каа-Хем суурга болуп эрткен Чазак Отчедунун сайгарылганың дугайында материалы шыңга шоолуг дүүшпес, хандыр билип албааныңдан чегей дамчыдылга болганын айтыр апаар. Ол дугайында “Тыва” телеканалдың даргазы Р.В.Тас-оол журналистерниң “мергежил чок ажылы” дээн. Кандыг-даа материалды белеткеп турар журналист кижиге харысалгалыг болур ужурлуг. Ол дээрже журналистерниң кайы хире мергежилдин, кандыг деннедирин, кижизиг талазын бадьткап турар чүүл-дүр.

Телевизорну улус хүнүнү көрүп турар. Ынчангаш телеканалдың дамчыдып турар медээлери шыңга кайы хире дүгжүп турарын улус дораан эскерип, көрүп кааптар. Журналист аталдар чедип алыксааш ийикле, азы “сенсация” сүргеш, далаш-биле “чогааттына” берген чүүлдер дамчыдары эпчөк. Анык журналистер моон сонгаар дамчыдылгаларыңа кичээңгейлиг болгаш оварымчалыг болурунга идегеп каалы.

Надежда МОНГУШ.

ПЛАНДА 340 БАШ

2003-2004 чылдың мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирериниң талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглерниң дугайында Чазак доктаалының күсүлдөзүңгө хамаарыштыр республиканың кожуннары боттарының тус-тус планыг хемчеглерин ажылдап кылган. Амгы үеде республиканың ажыл-агыйларында 97,3 муң баш мыйыстыг бода мал, оң иштгінде инек — 44,5 муң, хаван — 28,4 муң, хой, өшкү — 704,8 муң, чылгы мал 25,7 муң, иви — 1787 баш база те-

— 136 баш болгаш 122,1 муң баш куш аймаа кыштаглаашкынны эртип турар. Бо чылын өңчүнүң бүгү хевирин 100 баш төрүүр хой, өшкүгө онааштыр чаш мал төлүн 85 хуу чедир азы 340 муң баш аңай, хураганы, 100 төрүүр инекке база хунажын молдургаларга онааштыр чаш бызааны 75 хуу чедир алырын планнап турар.

ДИЛЕГ КИРИГЕН

Февраль 27-28 хүннеринде Тожу кожуунуң бүгү анык аңчыларының болгаш ивижилериниң 5-ки фестивалы болур эртер.

Кысказы-биле

Фестиваль-биле чергелештир кожунуң ивижилери 2004 чылда өңчүнүң бүгү хевиринге хамаарыштыр Сонгу чүктүн иви ажыл-агыйыңа деткимче кылдыр көрдүңгө дузалалыг акшаларны ивижилерге далган, бөрү деп хоралакчы амытаны аңаарыңа ок-чөмөк садып алырыңа база ветеринар-профилактиктиг хемчеглерни чорудурыңа ажылгаар кылдыр бээриниң дугайында дилегти кириген.

Чамисмаа МОНГУШ.

ШАГАА БАЙЫРЛАЛЫНДА

ЭРТЕНГИ САҢ

Февраль 21-ниң хүнүндө, Чөөн чүктүң 60 чыл эргилделиг чыл санаашкыны езугаар Сарбашкын чылының 1-ги хүнүндө, чылдың-на хамнарның саң салыр чери национал парк дужунда Улуг-Хем кыдының эртенгиниң 6 шакта келдим. Богда, ында шагда-ла ыдык от кышкан, хамнар хамнаан, чыгып келген чон одагже аыш-чөмин өргээн тур.

Каш шакта чедип келгенин ында турган анык херээженден айтырдым.

— Эртенгиниң 5 шакта-ла келдивис. Ынчан чамдык хамнардаа, бистен өске-даа кижилер шагда-ла чедип келген турган. Бодум черле чылдың-на Шагаа хүнүн манаа уткуур кижжи мен.

Арыг агаар тынып, 5 ыдык чүүлдерниң бирээзи — отка чынып, хамның дүңгүрүнүн даажын дыңнап, оларның шимчээшкиннерин хайгаарап турарга, дыка солун. Ылаңгыя хамнарның хүн уткуурун дыка сонуургаар кижжи мен. Дүңгүрлерниң янзы-бүрү дааштарынга үдеткен хүннүн үнери бир янзы онзагай — деп, ол чугаалады.

Хам Ай-Чүрек Оюн одагы долгандыр каргыраалай араак алганып, хамнаар болду. Ол бир янзы онзагай чорду. Чамдык хамнарны көөрге, туруп алган, анаа-ла дүңгүрлерин соктап-ла турар чорду. Бо кижжи көөрге, сонуурганчыг эвес, харын эпчок-даа. Сам уран чүүлүнүн чамдык хевирлерин ажыглап, чараш шимчээшкиннерден хамнаашкыннарга кирип алза кандыг чүвөл дээрзин бир катап бир хамдан айтырган мен. Ынчан ол: “Ынчап баар болзувусса, ол хамнаашкын эвес алаар” — деп харылаан. Бот-дугайты чамдык хамнарны көөрүмге, ламалар херексели конга чайып, туң-даа этсип, хамнап турар-ла боор чорду. Ону бодаарга, хамнаашкына чүн-даа ажыглап болур хире. Хамнаашкыннарга чаа чүүлдер кирирде, ынчаар дээн хамнар харылзажып турары сүнезиннер, чер, суг ээлери-

биле сүмележип-даа алгай-ла. Олар чаартылгаларны хөлчок деткир деп бодаар мен. Кырганардан дыңнаарга, шаандагы кончуг хамнар бодунун хам уран-талантызын көргүзүп, чангыс өргөн бажынга туруп алгаш, кончуг нарын, чараш шимчээшкиннерни кылып тургаш, хамнаар дээр. Ынчангаш хамнаары ыдык салым-чаяан, кайгамчык талант болуру чайлаш чок.

Ол аразында бир бичежек дурт-сынныг херээжен хам идиктерин уштуп каапкаш, одагда кызыл көс басып, хамнап эгеледи. Шынап-ла, кызыл көстерни басып хамнап, мынчаар алганып турду:

Шагаа, найыр-байыр дою оой, оой,
Чаагай-ла чаларазын оой, оой,
Чазык-чаагай тыва чонум оой, оой,
Чатка-халап таварбазын оой, оой,
Өргүн көвей тыва чонум оой, оой,
Өлчейлиг-ле чурттап чорзун оой, оой,

Ол хамның сөөлүндө адын айтыраарымга, Ирина Донгаковна Кенден болду. Ол аразында бажында куш бажы кедип алган, хам хевин каякыктар, сөөктер-биле каастап, шимеп алган, м о й н у н д а күзүңгүзү кылааннаан Елена Онур деп хам кижини кымчызы-биле хап, арыглап тур. Хүн үнүп эгелээрге, ону уткууру-биле хамык хам ону уткуп хамнап эгеледи. Чаа төрүттүнген чаш дег, кыпкызыл кайгамчык арыг хүн

хамык дүңгүр даажынга үдедип алгаш, чаларап үнүп келди.

Аңаа болган аът шалбалаар маргылдаага Артур Саңгаа бирги, Идим Стай ийиги, Белек Иргит үшкү черни алган. Тевек теверинге Чиннээр Оюн бирги черни алган. Кожамыктаар кижжи тывылбайн туруп берген. Ынчап турувуста Маадыр Токпут деп анык кижжи чедип келгеш, элээн каш кожамыктарны ырлааш, шанналын четтирген. Ооң баштайгы кожумаа-биле бо чүүлүм доозайн.

Иезиниң ийи оглу Идик чокта, чүнү кедер.
Ийи кызыл аптарада
Идик кылыр булгаар бар бе?
ТР-ниң Камбы-лама эргелелинге февраль 20-ден 21-же хондур ламалар ном номчаан, аңаа дыка хөй чон хондур номга олурган. Эртенгиниң 6 шакта Камбы-лама Март-оол Норбу-Самбуу баштаан ламалар чонну баштап алгаш, хүрээ даштынга саң салган. Хөй чон саң одунга аыш-чөминиң дээжилерин каап, бурганнарга өргээн.

ХЕЙ-АЪТ ТУКТАРЫН АСКАН

Кызыл хоорайның Манджушри аттыг Сарыг шажын төвүнүн кежигүннери “Тывавыстың экономиказы сайзырап турзун”, “Бүгү тыва чонувустун хей-аъды бедик турзун!”, “Ыдык Башкыларывыстың хей-аъды бедик турзун” дээн сөстөр база төрөл-дөргүлүнүн, эш-өөрүнүн аттарын бижээн дыка хөй хей-аът туктары киискиткен улуг чагыны Кызыл хоорайның мурнуу чүгүндө Кадарчының тураскаалының чоогунга тургускан. Ооң дараазында акушер эмчи сестразы Алла Токонгаровна баштаан каш кижжи тайга станциязынга чедип, элээн каш ыдык туктарны аскан. Оонда ыңай ол шажын төвү Кызыл хоорайның барыын болгаш чөөн талаларына база хей-аът туктарын азар деп турар.

ЧОННУН НАЙЫРЫ

Шагааның езулуг найыры Кызыл хоорайның төвүндө Виктор Көк-оол аттыг хөгжүмши театрынга болган. Ынчан кайнаар-даа көөрге, кижжи-ле кижжи. Ында бир черде кезек кижжи каякы аткан, өскелери тевек тепкен, үшкүлери аът шалбалаан, чамдыктары теведе, аъттарда олурупкаш шапкылашкан, сөөлгүлери кожамыктап чышкен аажок-ла турганнар.

Ыа аразында хөгжүм-шии театрындан Дагаа, Ыт, Хаван, Күске дээш, хамык чылдар үнө халчып келгеш, чон мурнунга таянылап, самнап эгелээннер. Сактырга, чоннун кайгамчык найырынга келиксээш шыдашпайн, хамык чылдар туруштарын каапкаш, халчып келген-даа ышкыш. Оларның аразында Сарбаш-

кын кымдан-даа артыкка хөглөп турган. Ындыг эвес, Сарбашкын боду бодунун байырлалынче хамык өөрү чылдарны чалааны ол чүвө-дир. Ынчангаш олары аалдап келген. Чылдар безин ол хире хөглөп турда, кижжилер оонда артык хөглөп турган. Сыыны дег үннери-биле Станислав Ириль баштаан анык артистер чыылганнарга аян тудуп бараалгап турган. Кижжи танывас анык бот-тывынгыр артистер-ле хөй болган. Оларның аян-ыры эткин үезинде сыыннарны дег болган. Ыа аразында ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак, Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак аалдап чедип келгеннер. Шериг-оол Дизижикович Шагаа таварыштыр чыылган чонга байыр чедирип, чаа Мечи чылында республиканың чурттакчы бүрүзү күженишкенин айтырдып, күш-ажылга көскү чедиш-

жен кижжи киришкен. Оларның аразында тренер башкы Владислав Наважап өскелерден артык күштүүн көргүзүп, арыг тиеллени чедип алган. Үшкү черни Орлан Сайын-оол чаалап алган.

Көдээ ажил-агыгй техникумундан 19 харлыг Буян Тюлюш киржикчилерниң эң аныяа болза-даа, ийиги черге төлөптиг болган. Көрүкчүлөр аразында Буян дээш аарып, ону деткип турганнарның бирээзи—Буяның ачазындан сонуургаан айтырылларымга дараазында харыларны алдым. Буян уруглар садынга тургаш-ла, спорттуң бо хевирин сонуургаар турган. Амгы үеде хостуг хүреш секциязы барып турар. Ол тыва национал оюннар ойнаарына ынак. Хендирбе сый шаарына база мергежээн, бо удаа маргылдаалар дакпырлажы бергени-биле аңаа киржип четтикпейн барган.

киннерлиг болурун күзээн. Оон соонда чон аразынче кирип, найыр-байырлалга киржип эгелээннер. Чоннун найыры кежээге дээр үргүлчүлээн.
Борис ОНДАР.

МӨӨРЕЙЛЕР, МАРГЫЛДААЛАР

Шагаа байырлалдарында Арат шөлүңге тыва национал оюннарга база спорттуң өске-даа хевирлеринге мөөрейлер эртери чаңылчаан. Армрестлинг. Февраль 21-де Арат шөлүңге армрестлинг маргылдаазына 12 эр, 3 херээ-

Тевек тевери. Дараазында тевек теверинге мөөрей эгелей бээрге, ону көөр дээн улус оонмоон киржикчилерни үглөп-ле келген. Оюн эгелей бергенде безин хөй-ле улус тевек теверинге киржир күзелин илтередип турганнар. Маргылдаага киржир-биле 23 кижжи бижиттирген турбуже, сөөлзүредди оларга 10 хире кижжи база немешкен. Чыскаалдыр турупкан оолдарның чамдыктары кадыг тыва идиктерлиг, чиик-чиик кеттингени белеткел шыырак дээрзин херечилеп тур. Оларның бирээзи 1 дугаар профессионал училищениң сургуулу Айдың Соян 414

катап тевек тепти.

Айдындан кая тевек-теп өөренип алганын сонуургаан мен. Ол 9 дугаар школага өөренип турда, куш-культура башкызы Шулуу Ондар тевекке бола мөөрейлер, ажык кичээлдер эрттирер турган. Айдың тевектиң чиң, кызыл чиң, далгыгыры, узун тевиг база тевектиң чаа хевири—тергийн тевигни доозазын билер бооп-тур. Оон тевек теверинге сонуургалы ынчан-на башкызының ачызында кыштыканын ол сактып чугаалады.

Аът шалбалаары. Дөрт дугаар школаның 5-ки классчызы Аяс Тензин тевек теп турар аразында чанынга сыдым октап турган улустун шимээни кедереп, хамык көрүкчүлөр ынаар шуужуп эгелей бээрге, аңаа чеде бердим. Ында Тыва Чазактың Даргазы Шериг-оол Ооржак, хоорайның мэри Дмитрий Донгак баштаан аалчылар келген бооп-тур. Шериг-оол Дизижиков сыдымын бир дугаар октаар орта хоска кире халый берди эвеспе. Дарганың чанынга каш удаа октааш, ыаш баштыг аъттар шалбадап чадап турган анык оолдар кезе кайгап алгаш туруп кагды.

Сыдым октаарына ниитизи-биле 35 кижичи киришкен. Сыдымның узуну 6-8 метр. Ээлчээнде октап

шыдаваан улус кызырлып сывырылза-сывырылза, сөөлүндө барып Сүт-Хөлдөн 35 харлыг чылгычы Эрес Монгуш чылгычы адын бадыткап, тиилеп үнген.

А тевек теверинге мөөрей үр-ле уламчылаан. Ынчалза-даа көрүкчүлөргө сонуургалы өжөр туржук, сөөлүндө киржикчилерниң назы-хары бичирилген тудум, тевек теверин сонуургаан улус көвүдөп турган. Кызыл кожуунун Көк-Тей школазындан 10 харлыг Аюна 69 катап тевек тепкен. Ол акылары-биле мөөрейлежи ойнааш, 1000 ажыр безин тептер бооп-тур.

Сес дугаар школаның бирги-классчызы Чечен-оол Оюн тевектей бээрге, чаптанчыын канчаар оңу. Бичии кынып алган тевээ дээрге чоргаар-чоргаар бедип-ле тур. Тевек—бичии Чечен-оолдун чурттап турары ниити чуртталга бажыңында өөрү-биле кады бо-ла ойнаар ынак оюну. Чечен-оол тевээни өпей-оол акызынга кылдыртып алган, ол оон карак огу дег камнаар эң үнелиг херексели.

Солун, көрүштүг, улуг-бичии киржикчилерни болгаш көрүкчүлөргө хаара туткан тевек мөөрейиниң тиилекчизи Айдыс Салчак 673 катап тепкен. Ол Бий-Хемниң Сесерлиг шко-

лазының 7-ги классчызы. Ийги черде эрткен чылгы чемпион Буян Донгак, Тываның күрүне университетинин студентизи.

Канат тырттары. Кончуг шыырак эрлерниң манап турганы канат тырттарына маргылдаага 8 команда киришкен. Аңаа Кызыл кожуунун налог черинден "Адыглар" командазы тиилеп үнген. Ийги кижиниң аразында канат тырттарына мөөрейге кыс улус база боттарының күржүн шенеп киришкен.

ОЛ-ЛА ХҮН

Команда аайы-биле хурешке. Байырлал бүенеринде "Херел" залында тыва улустун ынак оюн-нарының бирээзи тыва национал хурешке команда аайы-биле база тулган чемпионну илередири-биле маргылдаалар болган.

Команда аайы-биле тыва хурешке Кызыл кожуунун командазы (Аяс Монгуш, Ай-Демир Монгуш, Начын Кунгаа) тиилээн. Ийги-үшкү черлерни Сүт-Хөлдүн (Вячеслав Монгуш, Александр Хуурак, Шолбан Монгуш) болгаш Чөөн-Хемчиктин мөгелер командалары (Опанас Семисоол, Начын Монгуш, Сергей Тюлюш) тус-тузунда ээлээн. Чадаананың арга-дуржулгалыг мөгелери Аяс Ондар, Омак Кара-Сал,

Ушпас Куулар оларның командазы боттарының дунмаларына чаңгыс сан четпейн баргаш, дөрткү черге дүшкен.

Тулган чемпион кымыл? Шагаа таварыштыр хуреш федерациязының даргазы Шулуу Даваевич Кууларның чырык адынга тураскаадып тулган чемпионну илередири-биле тыва хуреш маргылдаазы база болган. Аңаа 80 мөге хурешкен. Төнчүзүнде эң шыырак дөрт мөгениң санынче Ай-Демир Монгуш, Аяс Монгуш, Алаш Монгуш, Алик Комбуй-оол кирген. А тулган чемпион ат дээш Аяс, Ай-Демир алышкылар шын-на сеткилинден хурешип, ачырдачыр тудушканнар. Аяс Монгуш олура дүшкөш, бодунун оонаан арыг октаан. Хуреш төнүп турда, Ш.Д.Ооржак Ш.Д.Кууларның ажы-төлү, дөргүл-төрелдеринге тыва хуреш маргылдаазын эрттирип турары дээш чыылганнарының мурундан четтиргенин илередип байыр чедирген. Шагаа-2004-түн эң шыырак мөгелеринге өртектиг белектерни болгаш ак, көк, ногаан кадактарны тывыскаан.

Даартазында хүнде көрүкчүлөр хостуг хурешке херээжен улустун болгаш эр улустун аразында маргылдаалары сонуургап келгенер.

Чойганмаа САТ.

ИДЕПКЕЙ-ЛИИ-БИЛЕ КИРИШКЕН

Февраль 21-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери "Сарбашкынның чаңы чиктиг" деп солун концертти чонга бараалгаткан. ТР-ниң алдарлыг артистери Орлан Монгуш, А.О.Ширин-оол, ТР-ниң культуразының алдарлыг акылдакчызы Л.Н.Кара-оол олар концерт бетинде театрның фойезинге чон ортузунга национал оюннарны, эң дээр дээр национал хеп дээш конкурсту организа-застап эрттиргенер. Чон аңаа идепкейли-биле киришкен.

Кажык чарыштыра-рынга бирги черни театрының электриги Омак Донгак, ийи дугаарын №1 школаның 7 классчызы Ужар-оол Мижит-Доржу, а үшкүзүн ол-ла школаның ийигиклассчызы Чингис Иргит алган.

Эң дээр дээр национал хеп дээр мөөрейге ниитизи-биле чээрби ажыг улуг, бичии кижилер киришкен. Оларның эң улуу

77 харлыг, а бичизи 2 хар ажып турар. Мөөрейниң эгезинде артистер ниити киржикчилерге бичии суй белектерни тывыскаан. Бичии улус аразында бирги черни Кызыл хоорайның 30 дугаар уруглар садынче барып турар Сайзаана Алдын-оол алган, ийги черни хоорайның 11 дугаар школазының өөреникчизи Менги Бады-Суур, үшкүзүн 4 харлыг Алдын-Сай Саая алган. Улуг улус аразында бирги шаңналды Өвүрден Радимир Сандык, ийги черни Бай-Тайгадан Салчак Доржу, үш дугаар черге Каа-Хем суурдан Киилинмаа Чыпсычак теплетиг болган. Бирги черни шаңналы "Тэфаль" деп электрилиг хөнек, 10 кг далган, ийи дугаар черни база "Тэфаль" деп хөнек, 5 кг макарон кылыгылары, үшкүзүнүң — магнитофон.

Эң дээр дээр национал хеп дээр мөөрейниң комиссиязының даргазы театрының балетмейстери Орлан Монгуштун чугаазы-биле алырга, эрткен чылынга бодаарга, бо чылгы мөөрейниң киржикчилериниң белектели шоолуг эвес болган. Бир кижиниң ийи азы бөргү чок, өскээр чугаалаарга, хеви четче эвес келгенер бар.

Алдыңай СААЯ.
Владимир САВИНЬХ-ТЫН тырттырган чуруктары.

МЕНДИ СОЛЧУП ЧОЛУКШААН

Хоочуннар чөвүлелиниң ботидепкейи-биле февраль 19-та кожуунун өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза чедирер төвүнге сумуларда куш-ажылдың хоочуннары кээп, Шагаа байырлалын эрттиргенер. Аңаа чыылганнар кожумака чижип, тывызыкка мөөрейлежип, үлегер домакка нугул чогуу сайгаржып, анык үезинде ырлажып чораан ырларын ырлажып, тыва аш-чемниң дээжин салып делгээнер.

Бирги черни Шуй сумузуунуң хоочуннары бүзүрелди-биле чаалап алгаш, акша шаңналын алган, а арткан сумулар база идепкейлиг киришкени дээш тускай шаңналарны алганнар. Тептүн специалистери, башкылары Хой, Сарбашкын хептерни кедип алгаш, эртип турар эрги чылды мактап, йөрээлдерни салып, чедип келген Мечи чылында чараш, тыва национал хептиглерни, ырлап, самнагылаан, аш-чемниг келгенерни, алгыш-йөрээл кылганнарны адап, хоочуннарга суй белектерни тывыскаан.

Шагаа байырында "изиг ханнап", ойнап-хөглээринге күш-ажылдың база херээженер шимчээшкениниң хоочуну М.С.Иргит деткичилээнин демдеглевес арга чок, хоочуннар шупту аңаа өөрүп четтиргенин илереткен.

Кожуунун куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелиниң даргазы З.С.Хомушкун, өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза чедирер тептүн директору Ч.К.Сегбе, Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы С.Б.Салчак Шагаа таварыштыр хоочуннарга кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, узун назынны, ак орукту күзеп, анык-өскөнгө тыва чонунуң шаандагы сагылгаларын, сүзүгледдерин аныктыр ортузунга неггедирин, корум-чурумну быжыглап, арагалаашкынны болдурбас дээш демиселди күштелдирерин чугаалашкан.

Сержин САЛЧАК.
Бай-Тайга кожууну.

Электри энергиязы

ООРЛААРЫ КӨВҮДЭЭН

Февраль 14-те "Тывазерго" ААН-ниң чиңгине директору Анатолий Иванович Верзаков, оон электри энергиязын садып-саар талазы-биле орадакчызы Лев Алексеевич Антонов олар парлалга акылдакчылары-биле парлалга конференциязын эрттиргенер.

Аңаа электри энергиязының өртээниң тарифтериниң, ону оорлаар чоруктарының, чырык, чылыг хандырылганын канчаар чоруп турарының болгаш хей түңнүг өрелерни дугайында болган. Амгы чаа негелде езугаар электри энергия ажыглакчылары ук продукцияны садып-саарып турар "Тывазерго" ААН-биле керээ чарып аар ужурлуглар. Ол талазы-биле байдал дыка багай. Керээ чарып кээп турар кижилер эвээш. Албан-организация черлери керээ чарып аарда, 12 документ эккээр ужурлуг турган. "Тывазерго" ол байдалды бөдүүнчүдүп, тускай чөлшээржилге-биле керээ чарар кылып каан. Ынчан турда-ла керээ чарар күзелдиглер эвээш. Ынчангаш электри энергиязын оорлаар чорук канчаар-даа аажок көвүдээн.

Кызыл хоорайда безин 450 ажык, чажыт кожуглуг тургузуглар бары илереттинген. Хоорайның кыдыгыларында чурттакчылар бажыңында счетчик бар-даа болза, хаваң, дагаа кажааларында, чунар-бажыңнарында счетчиктери чок бооп турар. Чамдык бажыңнарың чурттакчылары кыжын хөмүр сатпас, бажыңын чүгле электри күжү-биле чылдып турар. Хынап көөрге база-ла оорлап кожуп алган боор. Ынчангаш чамдык трансформаторлар ол хире хей чүктү угбайн турар. Каа-Хем кожуунда Көк-Хаак, Сизим, Эжим, Даниловка, Сарыг-Сеп суурларда хей электри оорлаар чоруктар бар. Электри энергиязы дээш өрелиг организациялар дыка хей.

Кижилерни электри өртээ төлээр харык-шинең чок деп база болбас. "Тывазерго" ААН-ниң акылдакчылары Тес-Хем, Эрзин

кожууннарыңче рейд кылып чорааннар. Тес-Хемниң Ак-Эрик суурнуң чурттакчылары шуут электри энергиязы төлөвейн турганнар. Аңаа чеде бергеш, сагындырылганы кылып, чырынын үзе кезип эгелээрге, 194 кижичи 127 муң рубльди төлөпкен. Суму чагыргазы өй-шаанда негеп турган болза, чурттакчыларның төлээр аргазы бар болган. Самагалдайга база чырыкты өжүрүп эгелээрге, дыка хей кижилер маңажып келгеш төлөп эгелээр болган. Эрзинге байдал база ындыг болган.

Республиканың чонунун, албан-организация черлериниң электри энергиязы төлөвейн турарындан "Тывазергонун", Россияның чаңгыс аай энергия системазы ААН-ниң мурунуга өрөзи дыка хей. Бир эвес республиканың чурттакчылары чырык өртээн өй-шаанда төлээр чүве болза, "Тывазергонун" агар санынче айда 60 млн. рубль кирер турган. Херек кырында чүгле 12 млн. кирип турар. Дээди эртемниг кадрлар "Тывазергода" чедишпес бооп турар. Ол хамаанчок бүдүн республикада безин дээди эртемниг тыва энергетиктери чаңгыс холдун беш салаазы-биле санап болурун энергия өртээ тургузар комиссияның даргазы М.К.Анай-оол чугаалады. Чамдык тыва энергетиктер еске ажылдар кылып турар. Чижээлээрге, Улуг-Хемниң кожуун чагыргазының даргазы В.Пюрюна ол дээди эртемниг энергетик кижичи дээрзин Анатолий Иванович бадыткады. Чырык өртээниң тариви амдызында киловатта 90 көпеек бооп турар.

Борис ОНДАР.

Ленин, 18 дыңнадып тур

■ Эрткен байырларда республика иштинге 85 кем-херек үлгедишкени бүрүткеттинген. Аар кем-херек үлгедишкениннен: 1 өлүрүшкүн, сагышты-биле кадыкка аар хораны чедирген 25 таварылга, 3 күштээшкүн, 3 дээрбечи чорук, 5 үптээшкүн, 10 оор чорук (оларның 3-ү — бажың, 2-зи — мал оорлааны), 4 хулиган чорук, машина оорлаан 1 таварылга, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга удур шыгжааны болгаш садып-саарганы дээш 11 кеземче херээңче 1360 хамаатыны эккелген, 1094 кижини эзирик чорааны дээш кудумчудан ыраткан, оларның 682-зин эзириктер сергедир черлерге кириген. Административтиг корум-чурум үрээни дээш 1083 хамаатыга административтиг херектерни оттурган. Үрүмек хулиган чорук дээш 190 кижичи туттурган. Орук озал-ондаандан 7 таварылга болган, аңаа 1 кижичи амы-тынындан чарылган, 10 кижичи кемдээшкенин алган. Республикага бо хуусаа иштинде 4 өрт болган, түннелинде 2 кижичи кемдээн. Байырлал хүнеринде республикага өрт болбаан. Алкогольдуг бүдүмелдерниң хоойлуга удур саарылдазындан чүгле 136 литрни хавырган.

■ Чаа чыл биле Шагаа байырлардын деңнеп көөрге, чонунуң Шагаада арага ишпес деп чаңчылы ындыг-ла кончуг сагыттынмайн турар. Ылаңгыя 20-23 хүннери онза дүшкүрлүг эрткен — 4 хонук дургузунда кем-херек үлгедишкенин

хөйү-биле болган. Оларның чартык кезини эзирик байдалга азы кады арага ишкениниң түднелинде болган бооп турар. ■ Февраль 20-де Шагаан-Арыгта бир квартира иштинге 36 харлыг эр кижиниң магаботче бижек-биле хей катап балыглаткан, бажыңда аар кемдээшкенин өлүг мөчүзү тывылган. Бо херекке хамаарыштыр ол-ла хоорайның 16 харлыг чурттакчылары каразыттырып турар болгаш туттурган. Херекти оттурган, истелге чоруп турар.

■ Февраль 23-те Тураның төп эмнелгезинче 43 харлыг орус хамааты херек клетказынче шиш болгаш чидиг чүүл-биле балыглаткан киргеш, үр-даа болбаанда амы-тынындан чарылган. Оон-биле кады чурттап турар төрели туттурган. Кады арагалааш маргышканының түднелинде кемдээшкенин чедирген бооп турар.

■ 21-де 19 шак үезинде Кызылда Кочетов биле Титов кудумчуларының белдиринге эзирик кылаштап бар чораан хамаатыны машина тавараан, чадап кижичи будунга кемдээшкенин алган бооп турар. Оперативтиг истелгени чорутканының түннелинде таварылга болган черден дезип чорупкан "Сузуки" деп маркалыг автомашинаны тып алган, чолаачызы элээр болган.

■ Ол-ла хүн Туранга база орук озал-ондаа болган. Аар кемдээшкенин алган эзирик кижилер кожуунунуң төп эмнелгезинче кирген, а дезишкен машинаны тып алган, чолаачызы элээр болган.

■ Февраль 20-де Сүт-Хөлдүн төвү Суг-Аксы суурга кежээкиниң 8 шакта болган озал-ондакка Суг-Аксы чурттур бир хамааты амы-тынындан чарылган. Истелге эгелей берген.

■ ИХЯ-ның парлалга албаны.

БИЛИГ ЧЕТКЕН НАЙЫСЫЛАЛЫМ

Алдан чылдарның көдээниң анык-өскени дээр-ле ол үениң бөдүүн колхозчу араттарының ажы-төлдери бистер-ле болгай бис. Чаа-Хөлүвүстүн каш суурларындан өске хоорай көргөн эвес. Найысылал Кызылды безин чүгле школа соонда көөр аргалык болган мен. Маңаа өөренип кирер дээш келгеш, дыка-ла магадан мен, бир-ле Москваны көргени-биле демедей.

Шынында амгызынга бодаарга, чүү бооруп аан. Өөренип институтурус Ленин кудумчунун бажында амгы уран чүүл училищези, башкы колледжизиниң ийи каът бажыны турду. Ону безин онзазынып турар мен. Бо төп кудумчуга безин ыяш бажынар эвээш эвес турган. СЭКП обкомунун, амгы Улуг Хурал бажынының дужунга кудумчу кежилдир чангыс каът ыяш төп садыг турду. Ооң чанында шөлге бир чылын апрельде болган митингиге Салчак Тока чылган чон мурнунга чүве чугаалап, маңаа пролетариаттын улуг баштычызы В.И.Ленинге тураскаал турар деп байырланчы-биле чарлаан чүве. Чылганнар адыш часкап уткаан. Ол садыгнын орну чанынга шөлү-биле кады сөөлүндө төп шөлче кире берген. А тураскаалды элээн чылдар эрткенде, тускай даш тургузуп демдегеп айыткан ол черинге эвес, оон бичи-ле ыраак тургузупкан, бөгүн ону көрүп, хүндүлөп, байырлалдарда чечек салып турарымыс ол.

Чурттаар черивис Востокка

Пролетарская, Крюкова кудумчуларында бир каът бажынардаа турбаан. Өөренирде чадаг кылаштаар, автобуска шоолуг орбас бис. Автобустаарга Мугур доктаамга дүжер, ам болза Мөңгүлек доктаамы. Ол девискээрге хөй каът бажынардаа турар эвес. Оон бурунгаарлаарга, кездээр хавак баарынга чедир чүгле ыяш бажынар. А хавак кырынга хүрээ, туберкулез эмнелгези дээш, ийи-чаңгыс бажындардан башка, куруг хову-ла болгай. Хоорай чурттакчыларының хууда инээн кадатка хүлээдир чери ынаар турган. Красноармейскаяга чурттап турган мээң угбам, честем суг инээн олче кадып, кежээ оон уткуп ап турар чүве. Гастелло аттыг парк аксының чоогунда ийи каът бажындар ол чылдарда туттунган. "Хүреш" стадиону турбаан, спортчу маргылдаалар "Совет Тываның 5 чылы" стадионунга болур. Улуг концерттер, шиилерни Шетинкин-Кравченко кудумчунда хөгжүм-шии театрынга (амгы филармония) көөр турду. Каа-Хем, "Найырал" кино-театрлар ол чылдарда чаа ажыттынган. Бистиң бөлүк чаа ажыттынган калбак экраның "Найырал" кинотеатрга "Ак-көк хемниң кижилери" деп тыва уран чечен кинону удурткучу башкы-выс-биле кады көргөш, аажок-ла сонуургаан бис.

Ам дээрке Кызыл хоорай, 90 чыл юбилейиниң чартыы 45 чыл бурунгаар ол үеге бодаарга, кайгамчык-ла сайзыраан. Найысы-

лалдың төвүн РФ-тиң болгаш ТР-ниң Күрүне туктары киискип чалгаан улуг ак Чазак бажыны, Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының улуг, чараш ордузу дээш, культура албан черлериниң өске-даа каас-чараш турдуг, тураскаалдары аян кирип, каастап турар. Удавас хоорайның 90 чыл, республиканың 60 чыл юбилей хүннеринде база бир эн чараш, делегейде безин ховар дээн Алдан-Маадыр аттыг чуртшинчилел музейиниң чаа тудуу немежир. Аңаа кым чоргаарланмас боор. Студент чалыы чылдарым маңаа эрти, дээди эртемни маңаа чедип алдым, ынакшылымны маңаа тыптым. Оон бээр-ле хоорайым меңээ эргим бооп сагыжымда артып калган.

Студент чылдарымыс солунна эрткен ийи. Өөрөдиген-даа, хөй-ниити ажылдарындандаа чыда калбас турдувус. Баштайгы чылывыста Танды кожуунун (Ынчан район дээр) "Россия" колхозунун Каскал фермазынга шефтеп барган бис. Ынчаарда студентилерниң колхоз, совхозтарга күскү дүжүт ажаалдазынга, мал чемнери белеткелинге шефтээри чаңылчаан турган. Ногаан сиген сарааттап турдувус. Бүгү ажылдарны хол-биле, аът күжү-биле кылып. Дем-биле хөй кижжи ажылдарга, могап турарын-даа билбес, хөглүг, солун-даа. Өске факультеттин студентилери-биле кады ийи звенога үзүп каан, аравыста чарыштыг бис, түннелин он хонгаш-ла үндүрүп турар, тиштээнер

шилчиир кызыл тукту-даа, немей акша шаңгалын-даа ап үнер. Нургулайында бистиң звено чаа база бээр бис.

Институттан удурткучурус — чаа университет дооскан, сөөлүндө үр үеде ректорлаан, физика-математика эртемнериниң доктору Х.О.Ондар, колхозтун даргазы — Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры Дүрген-оол. Ол биске келгенде, кандыг ажылдап, чурттап турарымысты сонуургаар турган. Сагыш човангыр. Аыш-чем талазы-биле хомудал чок, чедер болгаш артар. Хлебти оон ырак эвесе арыг иштинде чурттап турар тус черин староверлеринден эккээр, амданын канчаар. Оларның аът-хөлүнүң семис-шыраан канчаар. Дугуржулгалыг хире, ачыладыр, биске база оларның аъттары турду. Ай хире ажылдааш, хөй-ле сараат тургускан бис. Сөөлүгү каш хонукту Владимировка суурга эрттирдис.

Институдурус келгеш, өөрөдигеже шымып кириптер турдувус. Бис, чаа ажыттынган педагогика факультеди, 25-25 санныг орус, тыва ийи бөлүк турдувус. Аравыста эп-найыралымыс аажок, ниити лекцияларга кады олурар. Бистиң бөлүктү оолдар, уругларның өөрөдигеге-даа, хөй-ниити-даа ажылдарынга алыс сундулуу, сонуургалы аажок. Ылангыя ам Чазакта ажылдап турар Сайын Артына (Зотов) эң эки өөренип турду, оон аңгыда Владимир Сат (Орлов), Найдын Надя дээш, өскелер-даа. Илис-оол Бүдүп — шыырак волейболист, республиканың

каш дакпыр чемпиону, "Буревестник" команданының ойнакчызы. Дунгар-оол Монгуш — хаакка институттун чыныкты команданының кежигүну, Сайын Артына — бирги разрядтың шыдыраачызы. Орус бөлүктен Галина Соколова — конькиге республика чемпиону, Виктор Сат — баянист, концерттерге-даа ойнай бээр турдувус. Башкыларымыс А.Курченко, В.Щенсов баян курузунга өөрөдип турган. Аржак Ооржак дээш, өске-даа ырлаар эштеривис база бар.

Институтка солун чылдарымыс ынаар-ла билдинмейн эрте берген. Дээди эртемниң дипломнарын холга ап, институттун педагогика факультетиниң баштайгы доозукчулары болуп, найысылал Кызылымыс-биле байырлашып тараан бис.

Бот дугайты: ам назы-хар дөгзөн, өөм ээзи Хоюг Өктек-оол-овна-биле кайымыс-даа — пенсионер, күш-ажылдың хоочуннары үр үе эрткенде мында кээп, найысылалдың чурттакчылары болуп, мында ажылдап, чурттап чоруур ажы-төлүвүс аразында ада-ие, кырган-ава, кырган-ача болуп чурттап чор бис. Оолдар, уругларымыс дээди эртем-сургуулду база-ла маңаа чедип алган, хоорайның хөгжүлдези, сайзыралы дээш үлүүн кирип, янзы-бүрү адырларда ажылдап чоруурлар. Юбилейлер чоокшулап олур, ыччангаш улуг-бички бүгү дөргүл-төрөлдөвүске, чо-нууска өөрүшкү-маңайлыг, төлөптүг уткуурун күзээр-дир мен.

Шоома ДАРЖАЙ.

Кожуун чагыргазының кичээнгейинге

БАЙДАЛ БЕРГЕДЕДИ, ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

Бай-Тайга кожуунунун девискээринде корум-чурум үрээр, оорлаар, арагалаар чоруктар сөөлү үеде, ылангыя бо 2004 чылдың эгезинде, көвүдээн. Орта удур шыңгы демиселди чорудар кожуун чагыргазы, оон иштиги херектер килдизи болгаш өске-даа албан-организациялар кончуг багай ажылдап турар. Ынчангаш чурттакчы чонга ажылдап, чурттаарынга берге байдал таварып келгени-биле бо чагааны "Шын" солунче бижир ужурга таварыштывыс.

Хуу кижилерниң болгаш күрү-нениң мал-маганын, өңчү-хөреңгизин оорлаары, үптөп дээрбедээри көвүдээн, ол бистерни дүвүредип турар. Мал оорлаан дугайында иштиги херектер килдизинге дыңнадырга, шагдаа чериниң машиназы үрелген азы кывар-чаар материалдар чок боор. Ынчап турда, оорларны иштээр, малдарны дилеп тывар ажыл узамдыгып чоруй баар. Кем-херек үүлгедикчилери-биле кончуг шалыктын демисел чорудар албан чери мынчаар ээ-харысалга чок ажылдаарга, оорларга чемиш болбайн канчаар.

Шагдаа чери үргүлчү-ле машинавыс эргижирээн, үрелген, кывар-чаар материал чок деп чылдагааннаарында кандыг-даа үндезин чок деп санаар бис. Чүге эки септедип албазыл, бо база ажылынга ээ-харысалга чок, кем-херек үүлгедикчилеринге удур демиселди күштелдиреринче сагыш салбайн турары ол-дур. Чок болза иштиги херектер ямызынга, оон сайыды С.П. Аренинге херектиң ужурун чугаалап, шыңгы негелдени кылып тургаш, чаа машиналардан чүге ап болбазыл? Аренин сайыт улустун негелделеринге кончуг дыңнангыр, сагыш човаачал кижжи дээрзин дыңнаан бис. Бо талазы-биле кожуунун иштиги хе-

ректар килдизиниң удурткучулары четпес ажылдап турардыр.

Кожуунун иштиги херектер килдизи кем-херек үүлгедикчилеринге, оорларга удур демиселди кончуг кошкак чорудуп турарын билир хирезинде, кожуун чагыргазы, оон даргазы Дугар-оол Хертек оон ажылын сегидер дээштиг хемчег албайн турарын кайгаар-дыр бис. Кожуун даргазынга сонгудар деп тургаш, кол кичээнгейни кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселче угланды-рарын аазаан, хүлээнген кижжи болгай. Орта идегеп турдувус, херек кырында өскерилге болбаан. Амыдыралга боттанмас ыңдыг сөстөрү эткен херээ чүү боор. Дугар-оол Шожал-Даржаевич даргавыс кожуунун ажыл-херээне ам-даа ханылап кирбээни эскерип тур бис. Оода шагдаа килдизинге машина-балгат, кывар-чаар материалдар-биле дузалаар, шагдаа ажылдакчыларының харысалгазын бедидер болгаш өске-даа аргалар, хемчеглер бар болгай. Кожуун чагыргазы эки хөдөлбөс болза, четпестерни эдери берге, өскээртен кым-даа келгеш, ону кылып бербес-ле болгай.

Кожуунун шагдаа ажылдакчылары боттарының тускай форма-хевин ажылдаар-даа черинге,

кудумчуга-даа кетпейн чорууру бистерни кайгадып турар. Тускай хеп бербейн турар бе, азы ол чедешпейн турар бе? Шагдаа килдизинде дежурныйлап олурар кижини-даа көөрге, анаа хамааты хептиг болур. Шагдаа ажылдакчызы дежурный кижжи бе, азы ында анаа олурар хамааты бе дээрзин ылгап алыры безин берге. Дежурныйлар форма-хевин ыяп-ла кедер ужурул эвес чүве бе? Херээжен шагдаа ажылдакчылары база-ла форма-хевин кетпейн чоруурлар. Оларны чүг-ле таныыр кижилер шагдаа албанының кижизи деп билир. Бай-Тайганың шагдаа ажылдакчылары өжөгээр форма-хевин кетпейн турары ол бе, азы ыңдыг айтышкын бар бе? Мону тодаратыр, чурумчудар үе келген-дир. Шуптузу кайын чажыт ажылдыг шагдалар деп бодаар-дыр бис.

Арагалаар чорук кожуунда чавырылбайн турар, оон кижилерге чедирип турар аар уржуктарын билбес кижжи чок, ону тайылбырлааш канчаар. Оон-биле демисел ээрөгөй болгаш кошкак. "Адрестер" бужар херээн уламчылавышаан, оларны шагдаа ажылдакчылары болгаш чон билир хирезинде, кандыг-даа хемчег албайн турар. Моон ужурундан чонун арагалаары, кем-херек үүлгедир, өлүржүрү дендеп барган. Мону доктаадыр дээш бир демниг шыңгы ажылды чорудар үе келген деп санап турар бис.

Кожуун чагыргазы чонун үнүн дыңнаар, дээштиг хемчеглерни алыр дээрзинге бүзүрөп турар бис.

Тээли суурнун чурттакчыларындан.

ЧИИГЕЛДЕ КӨРДҮНМЭЭН

Тываның күрүне университетиниң тыва дыл болгаш чогаал салбырынче кирер күзелдиглерге белеткел курстарын бо хүннерде организаастап турар. Ол кафедрада филология эртемнериниң кандидады, доцент башкы К.Б.ДОРЖУ-биле чугааны кылдым.

— Кымнар бо белеткел курстарыга өөренип болуру база аңаа кандыг эртемнер өөренип ирги?

— Белеткел курстарыга школаны доозупкан-даа база 10-11 класстарның өөреникчилери өөренип болур. Кичээлдер кирериниң экзаменерин дужаар үш эртемге болур: тыва дыл, тыва чогаал база орус дыл. Орус дылга эдертиг бижир болганындан аңаа колдуунда аас, бижимел чугаа сайзырадылганы, орфография база пунктуация айтырылгалары доктаап, өөрөдир апаар. Тыва дыл, чогаалга школа программазын (8-11 класс) катаптадыр болгаш шылгалдаларга кээп болгу дег айтырылгаларны өөренип эртер, чогаалдарны сайгарып номчудар.

Бо салбырже өөренип кирип турарларның эң-не бергедээр чүүлү — тыва чогаалга чогаадыг бижир болганда, өөрөнгөн чогаалдарыга хамаарыштыр боттарының бодалдарын илередип билеринге өөрөдип, чогаадыг бижидери болур.

— Белеткел курстарыңче шылгалда езугаар кирер бе азы...?

— Бо курстарже кирерде, шылгалда дужаавас, бухгалтерияга дөрт ай иштинде өөре-

нири дээш 3200 рубльди төлээр. — Курстары өөренип эрткен кижиге силерниң факультетче өөренип кирерде, чиигелде көрдүнгөн бе?

— Белеткел курстарыга өөренип турарларга доозарының шылгалдалары болбас, кажан олар тыва дыл болгаш чогаал факультетинче кирериниң шылгалдаларын дужаап турар үеде чиигелде көрдүнгөн, ниити чурум езугаар хүлээп алыр. Бир эвес белеткел курстарын өөренип дооскан кижжи кичээлдер үспейн, башкыларның негелделерин езугаар өөренип, хыналда ажылдар, тестиер база чогаадылгалары үезинде кылып, элээн шыңгы белеткенип-ле турар болза, шылгалдаларга бергедевес деп чүвени бодунга бүзүредип турары ол болур.

— Кичээлдер каа, кандыг үеде болурул, Клара Бүрбүдеевна?

— Неделяда дүш соонда үш катап 2-3 эжеш кичээлдер тыва дыл, чогаал факультетинге эртип турар. Орус болгаш тыва дылдарны филология эртемниң кандидаттары, доцент башкылар Б.К.Ондар, К.Б.Доржу, а тыва чогаал кичээлин анык башкы А.Х.Херел эрттирип турарлар.

Хоойлу-дүрүм камгалалында

СУДТУҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Республикага эрткен чыл дургузунда бүрүткеттинген 2276 хамааты херектерден эң-не неперенгейлери — ада-ие эргезин казып шиидер, чуртталга-коммуналдыг маргылдаалар шийттирлээр болгаш массалыг информация чепсектеринге кижиниң ат-алдарын, арын-нүүрүн камгалаарының дугайында, а 3042 кем-херек үүлгедиш-киннеринден оор чорук херектери, сагышты-биле кылган өлүрүшкүннер, үптээшкүннер болгаш кижиниң кадыкшылынга аар хораны сагышты-биле чедирген таварылгалар болган.

Ол дугайын февраль 19-та Кызылга болуп эрткен Тыва Республиканың Дээди судунун болгаш Суд департаментинин Эргелелиниң 2003 чылда ажылдарының түңнел хуралына ТР-ниң Дээди судунун даргазы Н.Ч. Күжүгет бодунун илеткелинге дыңнаткан. Ооң сестери-биле алырга, кем-херек үүлгедиш-киннеринге назы четпээнерин киржилгези Россияда 14 хуу болза, Тывада 17 хуу бооп турар, ынчангаш бо талазы-биле ажылдап турар судьялар бо саннарны

кичээнге ая, педагогика болгаш психология дээн чижектиг эртемнерде билиглерин ам-даа бедидер ужурлуг.

Республикада чидии-биле турар наркотиктиг бүдүмелдерниң база хоралыг спирттиң хоойлуга удур саарылгазы, мал оору ТР-ниң Чазааның, ИХЯ-ның, болгаш суд органнарының хайгааралында турар. Наркотиктиг бүдүмелдерниң саарылгазының 60 хуузуң ажыл чоктар болгаш сургуулдар эжелеп турар, а хоралыг спиртти колдуунда-ла херээжен хиндиктиг чон садып-саарып турар.

Делегей чергелиг судьяларның ажыл-чорудулгазында өөрүнчүг чүүлдер бар-даа болза, олар хамааты болгаш кеземче херектерин чедир ажылдап кылбайн турар, бо барымдаага даянган, ТР-ниң Дээди суду делегей чергелиг судьяларның ажылының шынарын бедидер деп сорунганы салган.

База ол ышкаш суд практиказында доктаамал таваржып турар херек хуусаазын узадыр чорукту эвээжедири, судья кижиниң мөзү-бүдүжүн кудуладыр

таварылгаларны болдурбазы — бо чылын кылыр ажылдарның башкарыкчы сорулгалары болур дээзин Н.Ч. Күжүгет демдеглээн.

Тыва Республикада Суд департаментинин Эргелелиниң начальниги З.М. Күнзек судтуң күүсекчи болгаш корумчурум камгалаар органнары-биле сырый ажылдап турарын саннар болгаш фактылар-биле чижеглей киригеш, дараазында айтырылгаларга чыылганнарның кичээнге доктааткан. ТР-ниң Чазаа энир чылын суд черлеринде вакансияларны долдурары-биле конкурс чарлаан. Ооң чылдагааны — бедик мергежилдик кадрларның чедишпейн турарында. Бо талазы-биле департаментинин Эргелели 2004 чылда специалистерни белеткээр, оларның стажын бедидер ажылдарны күштелдирип эгелээр.

Ол-ла хүн 2003 чылдың ийги чартыында — томуйлаттырган судьялары даңгыракты бергеш, судьяның бадылгерейлерин холга алганнар. Даартазында 20-де семинар кичээлдер болуп эрткен.

Салим МОНГУШ.

Часкы автооруктар

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Республиканың девискээринде ниити ажылгалдың автооруктарын 15 орук-септелге-тудуг эргелелдери болгаш бистиң “Тыва автоорук” эргелели-биле керээлиг ажылдап турар бүдүрүлгелер аштап-арыглап, ажаап-тудуп турар. Кышкы автооруктарны ажаап-тудары — орукчуларга эң-не чымшытыг ажылдарның бирээзи. Доктаамал хайгааралды негээр болгаш хар чагган соонда, ону дарый аштавас болза, ооң түңнели айылдыг озал-ондакка чедирип болур.

Абазаның орук-септелге-тудуг эргелели Ак-Довурак — Абаза аразында автоорукту ажаап тудар талазы-биле багай эвес ажылдап турар. Час дүжүп ораы-биле автооруктуң шупту унунда дошталып, тайгактаар черлер көвүдээн. Ол оруктуң 182 километринден 260 километринге чедир орук ажылчыннары, ҚДМ (сай чаштырар машина) болгаш автогрейдер доктаамал ажылдап турар. 218 километрден 302 километрге чедир орук ажылчыннары чайындыларны автоорукче үндүрбес дээш ажылдап турарлар. Оруктуң 100-кү километрден арт кырында ээлчег аргазы-биле ажылчыннар доктаамал ажылдап турар. Арт кырында автогрейдер, хар октаар машина, ҚДМ, бульдозер доктаамал ында турар.

Часкы үелерде орукчуларны бир дүвүредир айтырылгаларның бирээзи — чайындылар. Бир эвес ону баш удур хемчег албас

болза, автооруктуң аргыжылгазын уруг шаптараазыннары тургузуп болур. Бо үеде автооруктарның чайындылар ап болгу дег черлерин доктаамал хайгааралга алыры чугула. Чижээлээрге, Хандагайты — Ак-Чыраа аразында автооруктуң 78-ки километрден чайынды автоорукче үнүп келгениниң түңнелинде, машиналар ону оюп аргыжып турар. Мында Хандагайтының орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыннары чеде берген, чайындыны чайладырының хемчээң ап турар.

Кышкы дош оруктарынга хамаарыштыр алыр болза, Каа-Хемниң Бүрен-Аксының дош оруу-биле 20 тонна чүктүг машина кежиң болур. Улуг-Хемниң Эйлиг-Хемче 16 тонна чедир чүктүг машиналар, Бояровка — Тоора-Хем аразында автоорукка 15 тонна чедир чүктүг машиналар аргыжып болур.

Часкы үеде дош оруун “Тыва

автоорук” эргелелиниң тускай эртемнигери доктаамал хынап, неделя санында медээлерни берип турар. Кажан дош оруу-биле автоорук хагдынганда массалыг информация чепсектерин таварыштыр чарлап дыңнады бээр бис.

Часкы автооруктарга серемчилелдик чорбас болза, кончуг айылдыг. Хүндүс хар эрээш, дүне доңа бээр, ооң түңнелинде дүрген чоруп орган машиналарга озалдыг. Чолаачыларга оваарымчалыг болурун баш удур сагындырып олур мен. Ылаңгыя бистиң иштики автооруктары-выста бедик арттар: Калдак-Хамар, Адар-Төш, Хандагайты, Ак-Довурак — Абаза аразында 100-кү километрде арт орукчуларның доктаамал хайгааралында турар. Ол арттарны харылап турар орук-септелге-тудуг эргелелдери кывар-чаар материалдар болгаш техника-биле багай эвес хандыртылган.

Ооң-биле чергелештир час кел чыдары-биле республиканың иштики автооруктарын ажаап тударынче онза кичээнге ийи угландырар апаар бис.

Омак БИЧЕ-ООЛ, “Тыва автоорук” эргелелиниң техниктиг хайгаарал килдизиниң начальниги.

Делгелге

ДАШ ЧОНАР, ЧУРУКЧУ, ЭРТЕМДЕН, САЙЫТ

Делгелге ажылдышкыны.

Россия Федерациязының Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы, экономика эртемнериниң кандидаты, ТР-ниң Улетпүр яамызының сайыды Валерий Ооржактың 50 харлаанынга тураскааткан ооң чогаадыкчы ажылының дугайында делгелге Тываның Алдан-Маадыр аттыг чуртшинчилел музейинге февраль 19-та ажылттылган.

Тываның улустуң чогаалчызы, төөгү эртемнериниң доктору Монгуш Кенин-Лопсан делгелгени ажыдып тура, даш чонар уран-шевер, чурукчу Валерий Ооржактың чогаадыкчы ажылынга улуг үнелелди берген. Чонар-даштан ооң чазаан ажылдары тыва улустуң чаңчылдарын камгалап артырганын, бодунуң чогаадыкчы бодалдарын илереткен бир онзагай, ханы уткалыг, чураан чуруктары Тываның чараш бойдус чурумалын амьдыралчы көргүскенин ол демдеглээн. Ооң эртемге сундулуунга, онаашкан ажыл-херээнге харысалгалыгынга база доктааган.

Хамнаашкын.

ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызы Александр Брокерт, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының комитет даргазы Сара Монгуш, кады ажылдап турар эштери, уран-шевер өөрү, төрелдери байыр чедирип чүве чугаалааш, чогаадыкчы ажыл-иштиң кижизинге 80 хар дээрге угаан-медерелдиң четчип бышкан, чогаадыкчы ажылдың чечектелиш-кинниң үези дээрин айытканнар. Олар сайыттың чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга бедик үнелелди бергеш, чедишкүннерни күзээң.

Бай-Тайгада Көп-Сөөктүң даш чонар кайгамчыктыг шевер-

гелгеге киришкен. Делгелгеден даш чонукчунуң тоолзуг, ханы уткалыг кылдыр сиилбирлээн шыгарангай чогаалдары, күчүтүн сарлык бугаларын, чараш аян-шинчилиг аъттарын, хамнаан хуулгаазын хамнарын кижжи сонургал-биле көөр. Төрүттүнген, өскөн чериниң каас-чаражын, байлаан көргүскен “Сарыг-Хая”, “Чайлаг-Оюм”, “Шивилиг” деп чураан чуруктары ооң мергежилдин чугаалап турар. Ол ышкаш Валерий Окпан-ооловичиниң эртем ажылдарын, Улетпүр яамызының сөөлгү чылдарда ажылының көргүзүлгелерин бо делгелгеден таньжып ап болур.

Сегиржол адышкын.

лерин дөзөп салгаан, оларның биле кожа-хелбээ ажылдап тургаш, байлак дуржулгазын Валерий Ооржак алган. Кызыл-Даг школазының сески клазынга өөренип тургаш-ла, улуг делгелгелерге киржип, шаңналдыг черлерни ап эгелээң. Салым-чаянның мастер ниитизи-биле ССРЭ-ге, Россияга, даштыкы чурттарга болган 22 улуг дел-

Бо юбилейлиг делгелге шевер даш чонукчунуң, чурукчунуң, эртемденниң, яамының сайыдының бүгү талазы-биле сайзыраңгайын, талантылыгын, бурунгаар депшигелиг көрүштүүн, ханы бодалдарынын хөйгө көргүзүп турар. Таан-оол ХЕРТЕК. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

"Мээң Тывам". Бо ийи сөстүң мээ-медерелге, чүлдү-чүрөктерге хуулгаазын чурумалдарны, билдирер-билдиртпес чырыткылыг чоргааралды оттуруптар күжүн бижири-даа артык деп бодаар-дыр мен — ону бодун тыва мен деп санап чоруур кижжи боду сеткип, билип алып ужурулуг. Чогум эзулуг салым-чаянынг улус канчаар-даа илередиптер-дир ийин але: кым шүлүктерге, кым чуруктарга, кым ырыларга. 60-маадыр аттыг музейге "Шын" солуннун фотокорру Василий Балчий-оол "Мээң Тывам" деп делгелгени эрткен неделяда уран чүүлүнү мөгейкичлеринге хайырлап берген. Тыва чурук уран чүүлүнү төөгүзүндө бир-ле дугаар фото-чуруктар делгелгени ажыттынганы ол.

Василий Максимович Балчий-оол Кызылдын уран чүүл училищезинге "чурукчу-график" деп мергежилди чедишкенин дооскаш, 1994 чылда Кызыл хоорайның чагыргазының чагыын эзуугаар "Мээң Кызыл хоорайым" деп номну чырыкче үндүрген. Ооң соонда "Новости Тувы" парлалга чери, "Башкы" сеткүүл болгаш "Тываның аныктары", "Тыва Республика", "Сылдыс-чыгаш", "Эне сөзү" редакциялары-биле сырый кады ажылдажылганы чорудуп эгелээн.

1995 чылда "Шын" солуннун фотокорреспондентизи бооп ажылдай бергеш, В. Балчий-оол Тываның шупту кожуннарнынче чедип, ында амыдыралды, кижилернин канчаар чурттап ораарын бодунун карактары болгаш аппараты-биле көргөш, ону өскерлишкенин чокка биске дамчыдып берип чоруур.

ТР-ниң Чазааның даалгазы эзуугаар В. Балчий-оол 60-маадырларның тура халыышкыны-

Илбичиниң Тывазы

Фото-делгелгеден

ның 120, Самагалдайның тургустунганындан бээр 200, Тес-Хем кожуннун тургустунганындан бээр 80 чыл оюнга уткуштур өңнүг, каас-чараш чуруктарлык буклеттерни үндүрген. "20-ги чүс чылда Тываның алдарлык кижилери" деп Күрүне номунун проектинде база киржип турар. Найысылалдың чагыргазының даалгазын эзуугаар "Мээң Кызыл хоорайым" деп фото-делгелгени Арат шөлүңге ажыткан.

Василий Балчий-оол 2001 чылда болуп эрткен ТАР-ның 80 чыл оюнга тураскааттынган "Кижжи болгаш ооң ажыл-херээ" деп мөөрейге 2-ги черни алган, а Тываның журналистеринин аразына чогаадыкчы мөөрей "Чонар-даш бийер-2004"-ке "Чылдың эң-не тергийн фото-чуруу" деп номинацияның лауреады болган.

Тываның Россияга каттышка-нындан бээр 60, Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чыл оюнга уткуштур ажыттынган ук делгелгеге чон хөйү-биле келген. Авторнун мергежил талазы-биле өзүлдезинин херечилери — фото-чуруктарны чылганнар улуг сонургал-биле көрүп турган дизе, хөөредиг чок, чүге дээрге оларда Тыва болгаш ооң бойдузу, чону көстүп турарла болгай: эртенги даң хаяазы, даглар эдээнде өгден бурулап үнген көк ыш, хөл эринде истер, одарларда мал-маган, байырнаадым дээш-ле баар.

Василий Балчий-оолдун фото-чуруктары чүгле бөгүңгү амыдыралды көрүнүктелдирип турар дизе, арай-ла шын эвес апаар боор. Ооң чуруктарында фило-софчу шыыгларны база эскерип болур. Чижээ, "Истер" ди-жик че. Баштайгы көрүштөн анаа эрик тырттырып каан чурук ышкаш сагындырар. Ынчалза-

даа чурукчу чүге эрикче, эленинде истерже бистиң кичээн-гейивисти угландырып турары? Харыны ол чуруктан боттарынар-ла тып ап көрүңер, чүге дээрге каш сөс-биле ону чугаалаары берге-дир. Автор боду: "Бо чурукту шуут азыксавадым" деп ажыдышкын үезинде билинди. Эзулуг чурукчу кижжи (бо сөстүн калбак утказын бодап алырынары диледим) бодунун тулган дээн ажылын чажырыксаар чүве болгай, бо удаада Васяның ол сестерин бодум хуумда ынчаар билип алдым, часпаан-на боор мен.

Делгелгеге "Делегейниң дигри эргинези" М.Б. Кенин-Лопсан бодунун өмүнээзинден йерээл номчаан, В.Балчий-оолдун башкызы А.Г. Тырышкин, чангыс-курсчулары, эш-өөрү авторга четтиргенин илередип, чылыг, чымчак сестерни чугаалап турганнар. Россиянын Фоточурукчулар эвилелин Хакасияда төлээлп турар фото-чурукчу Юрий Кудряшов Василий Балчий-оолдун чуруктарын "тергийн-дир" деп үнелээш, оларның авторунга Россиянын Фото-чурукчулар эвилелин Тываның иштинге төлээлээр санал кирген.

Фотограф кижжи дээрге карак чивеш аразында хензиг өйну мөңгөждип турар илбичи дээрзи билдингир-ле болгай. Ынчангаш "Шын" солуннун коллективинин мурнундан "илбичивис" Василий Максимович Балчий-оолга чогаадыкчы көдүрлүшкүннерни, бедик хей-аыттыг болурун база бүтүдөгө чүгле экини күзедим. Ынчангаш делгелгеге чыткан саналдар дептеринин бирги арнында сестерни (бижээн кижжи адын салбаан болду) маааа кириксээр-дир мен: "Кайгам-чык-тыр, Вася! Четтирдивис."

Салим МОНГУШ.

"Тажы-2004"

Кызылдың №4 профессионал училищезинге Ада-чурт камгалакчызының хүнүн таварыштыр экер эрес эрлер аразына "Тажы-2004" деп мөөрейни тыва чогаал башкызы Юлия Чулдум-ооловна Донгак удуртуп эрттирген. Мөөрейниң кол сорулгазы болза оолдар угаангыр, сагынгыр, аваангыр, хей-аыды бедик, олар чуртунуң камгалакчызы, өг-бүлезиниң башкарыкчызы, чемгерикчизи болурунга улуг идигни берип, амыдыралга сонургалын оттурары.

Эрниц эреси "Тажы-2004" деп атты чедип алыксаан училищениң иделкейлиг 13 оолдарының аразына чижилге-даа эгелээн. Ырлаар, хөөмейлээр талант тыва оолдарның шуптузунда бар дизе, хөөредиг болбас боор. Кайгам-чык чараш тыва хептерин кедипкен, мөгелер ышкаш оолдар Тывазын алгап-мактаан гимн-биле конкурсту эгелээнер. Ооң соонда боттарын чечен-мергени-биле таныштырып, тыва дуга-

айнда айтырыгларга илдик чокка харыылап, чугаа-домааның чечен-мергенин чогаадыг дамчыштыр көргүзүп, чоннун төөгүзүп, чаңчылдарын билдирин, часпас адар "алдын холдары"-биле бир-ле чүвени кыска үе (2 мин.) дургузунда кылыптары дээш, оон-даа өске аргалар-биле бот-боттарының угаангыр-сагынгырын шенешкенин. Чидиг демиселдин түңнелинде "Тажы-2004" деп атка 2-ги курстун 18 дугаар бөлүүнүн студентизи Адыгжы Саая төлөптит болган. "Экер эр" деп атка 1-ги курстун 20 дугаар бөлүүнүн сургуулу Карашпай Мерген, 2-ги "Эрниц эреси" Аржаан Хомушку болган. "Көрүкчүлерниң кичээ-гейин Омак Дөрбет чаалап алган.

Ырак кожуннардан оолдарын деткип келген каш ада-иеге сөс бергени өөрүнчүг. Олар өстүрүп каан оолдары-биле чоок таныштырып, оларны өөредип чоруур башкыларына четтиргенин илередип турганнар.

Алдынай СААЯ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруу.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ

Февраль 28-те бистиң ынак дунмавыс Хүлер-оол Чамыянович КУУЛАР 50 харлаар. Ол хууда ажыл-агыйыг. Ажыл дээнде тура дүшпес, төлөптиг мезү-шынарлыг, 6 уругларының чөлөңгичи. Ынак дунмавыска дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Төрүттүнген хүн-биле Төрелдерин байыр тудуп, бараалгап тур.

Ада-иен, өгбелериң чуртун тудуп, Арат чоннун аразына Төлөптиинни кайгаттың-даа, Ажыл-ишчи бүдүжүнү Аваң сени көргөн болза,

"Хеймерим" деп Чоргаарланып өөрүүр боор. Көвей саныг ажы-төлүң аразында

Көөргеттинмес башкылар, юристер, мөгелер дээш, Кымнар чок дээр. Кады чурттаан чангысклассчы эжиң-биле Кадык, шыграк ам-даа хөй чыл чурттазын деп Йерээп тур бис.

Кызылда угбазы Өлчейден, честези Николайдан.

БИРГИ ТОМ ҮНГЕН

Тыва дылдың тайыл-бырлыг словарьның бирги тому үнүп келген. Ону Новосибирскиниң "Наука" деп ном үндүрер чери парлаан. Ук словарьны эртемден Д.А.Монгуш редакторлаан. Бо ажылды Тываның гумани-

тарлыг шинчилелдер институтун дыл болгаш словарь секторларынын эртемденери кылган. Тыва дыл-биле холбашкан ажылдыг болгаш анаа сонургалдыг кижилерге чаа үнген словарь кончуг ажыктыг болуру билдингир.

БИСТИҢ БААЗАДА

Шоодай чигирниң өртээ 825 рубль, дээди болгаш бирги сорттун Алтайның, Минусинскиниң далганнары бар, өртээн чийгеткен (мөөнү-биле садып алырларга чийгелделиг), крупаны, Алтайның макарон кылыгыларын, печеньеелерни, карамель, шоколад конфеталарны, үнүш үзүн, кургаг сүттү, дагаа чуургаларын эң чиик өртек-биле садып турар бис.

Адреси: Загородный переулок, 19а, "Эхнатон" бааза, склад 3, телефону: 5-38-40.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДАЛААШ...

Хайыракан ортумаак школазын 2002 чылдың июнь 13-те дооскан дугайында Сай-Суу Дадар-ооловна ТЮЛЮШКЕ тывыскаан А сериялыг, 8204916 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ачавыс Алексей Бораевич САРЫГЛАРНЫ сөөлү орукче үдежип, бистиң ажыг-шүжүүвүстү үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дуза чедирген бүтү-ле чонувуска, ырак-чооктан келген төрелдеривиске, ачавыстың эш-өөрүңге чүрээвис ханызындан четтиргенивисти илереттивис.

Өөнүң ээзи, уруглары.

Ынак өөм ээзи, ада, кырган-ача Николай Михайлович ТАС-ООЛДУ хөөрүдөринге моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген Тыва Республиканың Чазааның, Чазак Даргазының Канцеляриязының, Улуг Хуралдың, Дээди судтун, Национал банкының удуртукчуларына база коллективтеринге, Кызыл хоорайның чагыргазына, Иштики херектер яамызына, Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинге, эш-өөрүсүк болгаш төрелдеривиске четтиргенивисти сеткиливис ханызындан илереттивис.

Өг-бүлезин.

"Шын" солуннун коллективни ук солунга чолаачылап турган Алексей Шынгарапович Чалбаага ооң акызы

Юрий Шынгарапович ЧАЛБААНЫҢ

43 харлап бар чорааш; кат-иези

Ким Лаилдаевна УВАНГУРНУҢ

67 харлап бар чорааш хенертен мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нотициел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлеттүр килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9115. Чагыг 25.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000.

Кызыл хоорай,

Красноармейская, 100.

АГАР САНЬВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрүктелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрүктеттинген.

Бүрүктеттирген дугаары — Т-00007. Индекс 10002; 10003. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинзон-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дынадылары дээш авторлар боттары харыылаар.